

SOVYETLER BİRLİĞİ DÖNEMİNDE KIRGIZİSTAN'DA FOLKLOR ÇALIŞMALARINDA İDEOLOJİK YAKLAŞIMLAR: ER SOLTONOY DESTANI ÖRNEĞİ

*Mehmet ÇERİBAŞ**

ÖZET

19. yüzyılda ortaya çıkan romantizm hareketiyle uluslaşmanın bir aracı olarak görülen folklor ürünleri, siyasi birliğini sağlayamamış ülkeler tarafından dıştan gelecek ayrıştırıcı akımlara karşı kalkan görevini görmüştür. Nazizm, Sosyalizm ve Komünizm gibi tek parti sistemine dayanan ve ifade özgürlüğünün olmadığı siyasi akımlar ise halka ulaşabilecekleri bütün iletişim kanallarından propaganda amacıyla yararlanmak istemişler; bu akımlar dönemin iletişim araçlarından sayılan folklor ürünlerine de bu bağlamda önemli görevler yüklemişlerdir. Bu görevlerden biri, halkın değer yargılarını anlamaya ve bu değer yargıları üzerinde politikalar geliştirmeye yönelikken, diğeri de geliştirilen bu politikalarla halkın değer yargıları üzerinde oynama yaparak halkla rejim arasında uyum sağlamak, daha açık bir ifade ile halkı rejimin amaçları doğrultusunda biçimlendirerek ferdi kendisi olmasını değil "rejimin adamı" olmasını sağlamaktır.

Folkloru ideolojik amaçlar doğrultusunda kullanan akımlardan biri olan Sosyalizm, emperyalist amaçlarla işgal ettiği ülke vatandaşlarını sistemle uyumlu hale getirmek için folklor ürünlerinden çok sık yararlanmıştır. Özellikle sözlü kültürün hâkim olduğu Türk boylarında romantik ve milliyetçi öğelerle süslü destan türü, savaş döneminde milliyetçiliğin dozunu artırmak için kullanırken, olağan dönemlerde proletarya sınıfının sözcülüğüne büründürülmüştür. Bu tip çalışmalar atlı-göçebe özelliklerini yakın zamana kadar sürdüren ve destan türüne özel bir ilginin olduğu Kırgız Türkleri üzerinde de denenmiştir. Bu çalışmada Kırgız Türklerinin Er Soltonoy Destanı örneğinden yola çıkarak destan türü üzerinde yapılan ideolojik tahrifatlar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kavramlar: Folklor ve İdeoloji, Sovyet Rejimi, Kırgız Türkleri, Kahramanlık Destanları.

IDEOLOGICAL APPROACHES OF FOLKLORE STUDIES IN KYRGYZSTAN ON THE SOVIET UNION PERIOD: ERSOLTONOY EPIC EXAMPLE

ABSTRACT

Folklore, emerged in the 19th century with the romance movement as a tool of nationalism, acted as shield against

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. E-mail: ceribas@hotmail.com

discriminative movements in the countries which weren't able to achieve political unity. Political movement, which doesn't consist freedom of expression and based on single party system like socialism, nazism and communism, wanted to take advantage of all communication channels for propaganda purpose. These movements imposed important folklore products which was considered as a means of communication and interaction. One of these is to understand the judgements values and develop policies on this judgements, other is to ensure harmony between the regime and people-more clearly by formatting fort he purpose of regime.

Socialism which is of the movements using folklore for the ideological purpose have benefited from folklore to make people of occupied countries for he emperialist purpose compatible. Epic type, decorated with elements of romantics and nationalism, is used to increase nationalism by the Turks tribes where oral culture is dominant during the war period at ordinary times has taken spokemanship of proletariat class. Such work has been tested on the Kyrgyz Turks which were nomadic horseman and interested in the type of epic proceeding from Er Soltonoy's of Kyrgyz Turks.

Key Words: Folklore and Ideology, Soviet Union, Kyrgyz Turks, Heroic Epics.

Giriş

Coğrafi keşifler, Avrupa'yı sadece iktisadi anlamda etkilemez, Avrupa'nın siyasal ve düşünsel dönüşümünde de önemli roller üstlenir. Bu keşifler, Amerika ve Afrika yerlilerini tanıyan Avrupa burjuvazisinde zamanla "soylu vahşi" kavramına karşı ilgiyi artırdığı gibi kendi kökleri konusunda da merak duygusunu tetikler¹. Bu durumun tabii bir neticesi olarak Avrupa kültürü ile ilkel-vahşilerin kültürü üzerinde karşılaştırma çalışmaları başlar. Bu çalışmalar ve vahşi insan tutkusu aydınlanma dönemi düşünürlerinin güçlü eleştirisi ile karşılaşır. Bu eleştirilerin çok yoğunlaştığı dönemde İngiltere'de klasiklerin akılcı, kuralcı ve sıkıcı bağlarına karşı isyan temelinde romantizm akımı ortaya çıkar. Akım buradan Almanya'ya, sonra da Fransa'ya ve tüm Avrupa'ya yayılır; resim, mimarî ve edebiyat gibi sanat alanlarında yeni anlayışların doğmasına sebep olur².

Romantik akımın tesiri ile Avrupa'da başlayan "soylu vahşi" tutkusu zamanla ulusun geçmişine dönme, yeni bir edebiyat için geçmişten yararlanma düşüncesine dönüşür. Bu bağlamda akım, Almanya'da tamamen aydınlanma düşüncesinin antitezi bir hal alır³. Alman filozof Herder ve Grimm kardeşlerin önderliğinde romantik milliyetçi esaslı folklor çalışmaları⁴ Alman edebiyatını Eski Yunan, Latin ve Fransız taklitçiliğinden korumak ve aydınlanma filozoflarının halk kültürünü küçümseyen tavırlarına karşı tezler üretmek şeklinde gelişir. Herder, bir edebiyatın orijinal olmasını yabancı etkisinden ne kadar uzak olduğuyla izah ederek, Almanların bu anlamda

¹ Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ank., 1999, s.72; M. Öcal Oğuz, "Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği", **Millî Folklor**, 2009, Y.21, S.82, s.7; M. Öcal Oğuz, "Türkiye'de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü", **Millî Folklor**, 2010, Y.22, S.85, s.37.

² Özkul Çobanoğlu, **age**, s.73-76.

³ Özkul Çobanoğlu, **age**, s.78.

⁴ Volkan Özteke, **Pertev Naili Boratav'ın ve İlhan Başgöz'ün Türk Kültürü Üzerine Olan Araştırmalarının Sosyal Antropoloji Açısından Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank., 2010, s.8-11; Özkul Çobanoğlu, **age**, s.78.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

kendi sade ve zengin dilini kullanarak ancak “ortak ulus ruhunu” yakalayabileceğini ortaya koymaya çalışır⁵.

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Rusya’da da folklor çalışmaları romantik akımın tesiri ile gelişmiştir. Alman romantikleriyle temas kuran Rus folklorcular, edebiyat ve sanat erbapları, ilmi disiplini ve metodu Almanlardan öğrenmiştir. Bu anlamda Grimm kardeşleri tanıyan Kreyevski kardeşler, 1831 yılında yayımladıkları Rus Halk Türküleri külliyyatı ile akıma öncülük etmişlerdir⁶. Rus romantiklerinin giriştiği Rus dilini bir sanat dili haline getirme çabası Puşkin ile güç kazanır. Puşkin’e daha sonra Lernokof, Gogol, Dostoyevski, Tolstoy gibi yazarlar da katılır⁷.

19. yüzyılın ortalarında Çarlık Rusya tarafından işgal edilen Türkistan coğrafyası, milliyetler politikası temelinde “uluslaştırma” “yerlileştirme (korenizatsiya)”, modernizasyon”, self-determinasyon, yakınlaştırma (sblizhenie)” ve kaynaştırma (sliianiie)” gibi politik süreçleri yaşamışlardır. Bu doğrultuda bölge halkının Ruslara ve Hristiyanlığa ısındırılması için büyük ölçüde dil, edebiyat, folklor ve etnografya gibi alanlarda mesai sarf edilmiştir⁸. Söz konusu toplulukların hayat tarzları ve inanç sistemleri sözlü gelenekte yaşadığı için çalışmalar daha çok bu sahalarda yapılmıştır⁹.

Romantik milliyetçilik akımı ile başlayan Rus folklor çalışmaları daha sonraki dönemlerde farklı siyasî akımların etkisiyle gelişerek devam eder¹⁰. Çarlık Rusya’sının yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkan Bolşevik Rusya da folklorlardan ideolojinin propagandasını yapmak amacıyla sık sık yararlanır. Folklor, Bolşevikler için Rus ulusal kimliği oluşturma amacından öteye geçerek bölgedeki bütün toplulukları “Sovyet insan tipi” etrafında birleştirme amacına hizmet etmeye başlar. Bu yeni insan tipinin dili Rusça, dini ateizm, ulusu da Sovyetler olacaktır.

Türkistan’ın Ruslar tarafından işgaliyle birlikte devlet adına bölgeye akademisyenler, subaylar, öğretmenler ve seyyahlar gönderilmeye başlanır. Türk boylarının tarihi, coğrafyası, folkloru hakkında araştırmalar ve derlemeler yapan bu kişiler, elde ettikleri neticeleri rapor haline getirerek Rus hükümetine iletirler ve böylece bölgede Rus hâkimiyetinin pekiştirilmesini temine çalışırlar.

Söz konusu araştırmalar Türkistan sahası Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinin folkloru hakkında yapılan ilk çalışmaların da ortaya çıkmasını sağlamıştır¹¹. Bu anlamda ilk çalışmalar Kırgız Türklerinin sözlü edebiyatının en karakteristik türü olan destan üzerine yapılmaya başlanmıştır. Merkezden gönderilen ilim adamı ve subaylar bölgede araştırmalar yapmışlar, Manas Destanı’nın çeşitli varyantlarını yazıya geçirmişlerdir. Kazak Türkü Çokan Velihanov’la başlayan bu araştırmalar Radloff, Kayum Miftakov, Kalim Rahmatullin gibi araştırmacılarla devam etmiştir¹².

⁵ Özkul Çobanoğlu, *age*, s.79.

⁶ Felix J. Oinas, “Rusya’da Folklor Faaliyetleri”, (çev. Umay Günay), *Dünya Halkbilimi Çalışmaları Tarihi* (hzl. GÜlin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir), Millî Folklor Yay., Ank, 2003, s.109; Özkul Çobanoğlu, *age*, s.167.

⁷ Suzan Uluoğlu, “Rus Folklor Dili Üzerine Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters* Y.2010, S.24, s.260; Özkul Çobanoğlu, *age*, s.168.

⁸ Nezir Temur, *Folklor ve İdeoloji*, TKAE Yay., Ank., 2011, s.29; Mehmet Aça, “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlimskiy ve Ardıllarının Rolü” *Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite*” (hzl. Ertan Efegil, Pmar Akçalı), Gündoğan Yay., İst., 2003, s.26.

⁹ Aça, *agm*, s.26.

¹⁰ Bu konuda bk. Nezir Temur, *Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958)*, TKAE Yay., Ank, 2011, s.15-27; Alexander A. Panchenko, “Lenin Kültürü ve Sovyet Folkloru” (çev., Selcan Gürçayır), *Folklorun Sahtesi: Fakelör* (hzl. Selcan Gürçayır), Ank., 2007, s.137-159; Oinas, *agm*, s.108-125.

¹¹ Nezir Temur, “Bir Sovyet Ürünü: Manas’ın Kurama Varyantı” *Türkbilig*, 2009/17, s.133.

¹² Bölgeye ilk gelen araştırmacı-subaylardan biri Çokan Velihanov (asıl adı Muhammed Hanifiya)’dur. Velihanov, Kırgızistan’a ilk olarak 1856 yılında Isık-Köl vadisinin haritasını hazırlamak üzere bölgeye gelen ilmi heyete iştirak

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Sovyetler Birliği yöneticileri ve fikir önderleri Dede Korkut, Alpamiş, Alıp Manaş, Manas ve Koroğlu gibi epepe niteliği kazanmış kahramanlık destanlarından, Türk boyları arasında “millî şuuru” uyandırması, Türk ve İslam Birliği’ne katkı sağlaması düşüncesiyle daima tedirgin olmuşlar, bu nedenle adı geçen destanların metinleri üzerinde tahrifatlar yaparak destanları rejimle uygun hale getirmeye çalışmışlardır¹³. Bu tedirginliğin ilk işaretlerini daha 1924 yılında vermişlerdir. Türkestanskaya Pravda gazetesinin 1924 yılı 23. sayısında Manas hakkında yayımlanan makale şu cümlelerle bitmektedir: “*Manas Destanı ilmi bakımdan çok kıymetli olmakla beraber, Kırgızların ve Türk kavimlerinin millî gelişmelerine zararlı bir istikamet alabilir. Böylece biz buna karşı çok ihtiyatlı davranmalıyız*”¹⁴. Bu yazı aynı yıl Kırgızistan’da Ak Col (Ak Yol) gazetesinde de yayımlanır. 1927 yılında P. Kuşner tarafında yazılan “Manaspstwo v Gonoy Kirgizii” başlıklı makalede ise Manas Destanı “öldürücü İslamiyet’in tehdidi” ve “Kırgız asilzade sınıfının ideolojisi” olarak takdim edilir¹⁵.

Çarlık Dönemi’nde Türkistan sahasında Rusların hâkimiyetini pekiştirme amacına yönelik çalışmalarda amaç “vahşi yerlileri uygarlaştırma” olarak deklare edilmiştir ve işgal bu şekilde haklı gösterilmeye çalışılmıştır¹⁶. Ekim Devrimi’nin ilk yıllarında geçici bir rahatlama yaşayan Türkistan

ederek gelmiştir. 1857 yılında ikinci defa bölgeye gelen Velihanov, bu seyahatinde Kırgız geleneklerini, göreneklerini, yaşam biçimini tanımış, Kırgız tarihi, etnografyası ve şifahi edebiyatı hakkında materyal toplamıştır. Bu derlemelerini “Isık-Köl Kündölüğü (1861)”, “Kırgızdar Cönündö Zapiskalar (Kırgızlar Hakkında Mektuplar 1871)” ve “Cungar Oçerkteri (Cungar Araştırmaları 1861)” başlıklı yazılarda neşretmiştir. Velihanov, Manas Destanı’nın “Manastın Balalık Çağı (Manas’ın Çocukluk Çağı)”, “Kanikeyge Üylönüşü (Kanikey’le Evlenişi)” ve “Kökötöy Handın Ölüşü cana Anın Aşın (Kökötöy Han’ın Ölümü ve Onun Aşı)” bölümlerini, adını vermediği bir Manasçıdan yazıya geçirmiş ve 1861 yılında Rus Coğrafya Derneği’nin yayın organında “Cungarya Oçerkteri” adıyla yayımlanmıştır (Aliyev, Kulmatov, **Manasçılar cana İzildööçülör**, Bişkek, 1995, s.175). Radloff, 1862 yılında Tekes’te, 1869 yılında ise Isık-Köl’ün batı taraflarında ve Çüy ovasında yaşayan Kırgızların folklorunu derleme faaliyetlerinde bulunur. Bu derlemeleri “Tündük Türk Uruularının Eldik Adabiyatlarının Ülgülörü (Kuzey Türk Boylarının Halk Edebiyatlarının Örnekleri)” başlığında 10 ciltlik eserinin 5. Cildinde Rusça olarak 1885 yılında Saint-Petersburg’da bastırır. Eser, 1885 yılında Leipzig’de Almanca olarak da yayımlanır. Eser destanın üç bölümü- “Manas”, “Semeteı” ve “Seytek”- yer almaktadır. Bu konuda bk. Aliyev, Kulmatov, **Manasçılar cana İzildööçülör**, Bişkek, 1995, s.195. Başkurt Türk’ü olan Kayum Miftakov, Kırgızistan’da müfettişlik ve öğretmenlik yapmıştır. Miftakov Kırgızistan’da Derleme Derneği kurarak folklor materyallerini sistemli olarak derleyen ilk kişi olma özelliğini de taşımaktadır. Derleme Derneği yoluyla birçok derleme yapan ve derlemeci yetiştiren Miftakov, Sagımbay Orozbekov’dan Manas Destanı’nı da ilk derleyen kişilerden biridir. Miftakov, İbray Abdrahmanov gibi derlemeciler Sagımbay Orozbekov varyantını derleme işine 1922 yılının Haziran ayında başlarlar, derleme faaliyeti 1926 yılının Ağustos ayında sona erer. Destanı yazıya geçirme faaliyetlerine Miftakov ve I. Abdrahmanov dışında Saparbay Sooronbayev, Eşenaalı Arabayev gibi dönemin folklorcuları da katılır. Bu konuda bk. Abdıldacan Akmataliyev, A. Caynakova, v.d., **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, II. Tom, 2004, s.194-267. Rahmatullin (Asıl Adı Kalim Ahmedoviç Rahmatullin), 1903 yılında Tokmok şehrinde doğmuş, 1946 yılında Frunze (Bişkek) şehrinde ölmüştür. Rahmatullin, Manas Destanı, Manasçılar, Kırgız akınları (şairleri) hakkında çalışmalar yapmıştır. Onun Manasçılar (1942) başlıklı çalışması Manasçılar ve Manasçılık Mektepleri hakkında yapılan ilk değerli çalışmadır. Bu konuda bk. Aliyev, Kulmatov, **Manasçılar cana İzildööçülör**, Bişkek, 1995, s.197.

¹³ İhsan Kalenderoğlu “Türkmenistan’da Dede Korkut Hakkında Yapılan Çalışmalar” başlıklı çalışmasında 2 Eylül 1951 yılında Pravda gazetesinde “Edebiyatta İdeolojik Yoyuşlar” başlıklı bir makale yayımlandığını ve bu makalede Dede Korkut’un eleştirildiği ve destanların halkı zehirleyen zararlı eserler olarak gösterildiğini kaydetmektedir. Bu konuda bk. İhsan Kalenderoğlu, “Türkmenistan’da Dede Korkut Hakkında Yapılan Çalışmalar”, **Turkish Studies**, C.6/1, Kış 2011, s.1306. İsa Özkan, “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Yapılan Folklor Çalışmaları” başlıklı makalesinde “1930’lu yıllarda Sovyetlerin bölgeye Lugovskoy, Borozdin, Skosirev ve Sannikov gibi yazarları gönderdiğini, bunların Türkmen yazarlarına Sovyet sosyalist rejimi doğrultusunda eserler vermeleri konusunda telkinlerde bulunduğunu” kaydettikten sonra 1934 yılında Moskova’da toplanan Sovyet Yazarları I. Kurultayı’nda alınan kararlar doğrultusunda folklor çalışmalarının hız kazandığını, bu yıllarda yapılan derlemelerde dinî ve millî unsurları ihtiva eden eserlerin yasaklandığını, Göröğlu, Yusup-Ahmet ve Korkut Ata destanları üzerinde çalışanların kınandığını ve halk düşmanı ilan edildiğini belirtir. Bu konuda bk. İsa Özkan, **Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Yapılan Folklor Çalışmaları**, **Bengü İzler**, Ank, 2007, s.170.

¹⁴ Türkestansk Pravda, 1924, No (300), 23’ten Abdülkadir İnan, “Manas Destanı II”, **Makaleler ve İncelemeler**, I. Cilt, TTK Yay., Ank., 1998, s.111, 112.

¹⁵ Abdülkadir İnan, **agm.**, s.112.

¹⁶ Nezir Temur, **agm.**, s.133, 134.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Türkleri, Stalin'in başa geçmesiyle hayatın her alanında zorluklar yaşamaya başlamışlardır. Bu dönemde folklor çalışmaları da sistemin inşasına dayanan yeni yöntem ve amaçlarla hareket etmeye başlar. Bu yöntem ve amaçlar, 1934 yılında toplanan SSCB I. Yazarlar Birliği Toplantısı'nda resmi bir hal alarak folklor ürünlerinin nasıl bir içeriğe sahip olması gerektiği üzerinde temel ilkeler belirlenir. Bu ilkeler hâkim ideolojinin folklorlara bakış açısını ortaya koyduğu gibi folklorun resmi bir kimliğe büründürüleceğinin¹⁷ ve folklorla ve folklorla uğraşanlara yönelik cadı avının başlayacağını işaretleri olarak algılanabilir. Bu bağlamda 6 Kasım 1938'de yazmış olduğu bir piyese Manas Destanı'ndan bir olayı aktarmış olduğu için Kasım Tınistanov "burjuva milliyetçiliği yapmak" suçundan kurşuna dizilir, Törökul Aytmatov ise 1 Aralık 1937'de tutuklanır¹⁸. 10 Ocak 1935'de Tokçoro Coldoşev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Halk Komiserliği Kirov Bölge Komitesi Bürosuna, Manas Destanı'nın bazı kısımlarının Kırgızca ve Rusça olarak yayımlanmasını teklif eder. T. Coldoşev'i iki yıl sonra tutuklanır ve tutuklandığı günden bugüne kadar akıbetinin ne olduğu bilinmez¹⁹. 1935 yılında Kirov Bölge Komitesi, Manas Destanı'nın yayımlanmasına izin verir. Komitede Moris Belotiskiy, Asan Ceenbay, Bayalı İsakeyev, A. N. Samoyloviç ve Kazak edebiyatının otoritelerinden Saken Seyfullin vardır. Belotiskiy Moskova'da Lefotovskaya hapisanesinde ölü bulunur. Samoyloviç Leningrad'da, Seyfullin ise Almata'da kurşuna dizilir. Asan Ceenbay ile Bayalı İsakeyev'in adları ise burjuva milliyetçisi olarak itham edilip öldürülen kişilerin arasındadır²⁰.

1940'lı yıllar Sovyetlerin II. Dünya Savaşına iştirak ettiği yıllardır. Bu savaşta birçok mevzi kaybeden Sovyetler, farklı uluslardan ve dinlerden topladıkları askerlerine manevî güç kazandırmak amacıyla millî kahramanların ön plana çıkarılması stratejisini gütmeye başlar²¹. Bu dönemde Kırgızistan'da da Manas Destanı'nın yayımlanmasına izin verilir ve 1926 yılında yazıya geçirilen destanın ilk defa 1940 yılında "Manastın Balalık Çağı (Manas'ın Çocukluk Çağı)" epizotu yayımlanır²². Manas Destanı'nın "Çoş Kazat (Büyük Gaza)" epizotunun uzun süredir beklenen Rusça tercümesi 1946 yılında Moskova'da basılır ve Kırgız SSC Komünist Partisi ve Hükümeti tarafından Kırgız kahramanlık destanının üstün bir sosyo-politik, bilimsel öneme sahip ve yüksek bir sanatsal değer taşıyan baskısı olarak Stalin ödülüne aday gösterilir²³. 1948 yılında da Manas Destanı "Alicenap Manas"²⁴ adıyla L. Lipkin'in tercümesi ile Rusça olarak yayımlanır²⁵.

¹⁷ İsa Özkan, **agm**, s.170; Nezir Temur, **agm**, s.134.

¹⁸ Mar Bayciyev, "Manas Destanı Kalbimin Ağrısıdır" (akt. Doğan Gürpınar), **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.VI, S.12 (2004), s.57.

¹⁹ Mar Bayciyev, **agm**, s.58.

²⁰ Mar Bayciyev, **agm**, s.58.

²¹ İsa Özkan, **agm**, s.171, 172.

²² Kitapta İlim İzildöö İnstitünün (İlmi Araştırmalar Enstitüsü) hazırlanan eserin, destanın halk tarafından yaygın olarak bilinen vakalarını ülkenin tümü ile tanıştırmak amacına hizmet ettiği kaydedilmiştir. Eser mensur-manzum karışık yapıda ve orijinal nüshanın kısaltılması esasına dayandırılmıştır, orijinal nüshada 10926 mısra olan destan bu çalışmada 3223 mısraa indirilmiştir. Kitapta destanın sadece hacmine değil söz varlığına da müdahale edilmiştir. Ayrıca destanın bu epizotunun seçilmiş olması dikkat çekmektedir. Bu epizotta Manas, önce çevresinde tenteklik (kavgacılık, delilik) yapması ve babası Cakıp'ın korkaklığının aksine dış düşmanlara (Kalmuk) karşı gösterdiği cesaretle ön plana çıkmaktadır. Bu konuda bk. Musayev, v.d., **Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu**, I. Tom, Bişkek, 1995. Aynı dönemde diğer Türk boylarına ait destanların da benzer amaçlar doğrultusunda kullanıldığı görülmektedir. Türkmenistan'da Dede Korkut Göroğlu, Yusup-Ahmet gibi destanlar vatan toprağının kutsallığı, vatanseverliği işleyen ve millî ruhu besleyen eserler olarak takdim edilerek yayımlanmasına izin verilir. Bu amaçla Mâti Kösäyev Dede Korkut destanlarını Türkmenistan gazetesinde tefrika eder, 1945-1946 yılları arasında destan "Sovyet Edebiyatı" dergisinin muhtelif sayılarında neşredilir. Bu neşriyat 1951 yılına kadar devam eder. Bu konuda bk. Kalenderoğlu, **agm**, s.1305. Özbekistan'da ise Alpamış Destanı Özbeklerin hürriyet şarkısı, kahramanlık örnekleri olarak takdim edilmiş, 1951 yılından sonra ise "burjuva ürünü", "halk düşmanı", "feodalizmin propagandası" olarak itham edilmiştir. Bu konuda bk. Selami Fedakar, "Özbekistan'da Destan Çalışmalarının Tarihçesi", **Millî Folklor**, Yaz-2004, S.62, s.74.

²³ Mar Bayciyev, **agm**, s.59.

²⁴ Mar Bayciyev, **agm**, s.72.

Turkish Studies

Sovyetler Birliği tarafından İlimler Akademisi'nin kurulması ve akademinin şubeler şeklinde Türk Devletlerinde de yaygınlaştırılması bundan sonraki tarih, etnografya, folklor ürünleri üzerindeki çalışmaların belli bir merkezden belli amaçlar ve yöntemler uygulanarak yapılacağını göstermekteydi. 1943 yılında kurulan SSCB İlimler Akademisi, 1954 yılında da küçük modelini Kırgız İlimler Akademiyası adıyla Kırgızistan'da kuracaktır. Akademi başta bir yönetim organına (prezidiumu) bağlı olarak Redaksiyalık Basma Soveti (Baskıya Hazırlama Heyeti), İlim Basması cana Tipografiya, Kabarlar Jurnalının Redaksiyası (Haberler Dergisinin Hazırlanması), Borborduk İlimiy Kitepkana (Merkez Kütüphanesi) olmak üzere dört şubeden ve Fizik ve Matematik Bilimleri, Kimya ve Biyoloji Bilimleri ve Koomduk (Sosyal) Bilimler olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Koomduk Bilimler Bölümü altında ise Tarih (Tarih), Til cana Adabiyat (Dil ve Edebiyat), Ekonomika (Ekonomi), Filosofika cana Ukuk (Felsefe ve Hukuk), Çıgış Tanuu Bölüğü (Doğu'yu Tanıma Bölümü) ofisleri bulunmaktaydı²⁶.

1952 yılında Sovyetler Birliği İlimler Akademisinin önderliğinde Kırgızistan'da yapılan "Manas Destanı'nın Temel Meseleleri"²⁷ başlıklı konferansta kahramanlık destanlarındaki dinî ve millî unsurlar ile bu unsurların yok edilmesine dayanan kurama varyantların²⁸ nasıl teşekkül edileceği üzerine yoğunlaşan bildiriler sunulmuş ve tartışmalar yapılmıştır²⁹. Konferansta Prof. Yakuboski, "Manas Destanı'nın Teşekkül Tarihi", Prof. Klimoviç, "Manas Destanı Araştırmalarının Sonuçları ve İşlevleri", Prof. Dr. Borovkov, "Manas Destanı'nın Halkçılık Problemi" Ö. Cakşiyev "Manas Destanı'nın Varyantlarını Tasnif Etme" başlıklı bildirileri sunmuştur. Bu bildirilere ek başka bildiriler de sunulmuştur. Konferans başlamadan önce 1952 yılının Nisan ayında bir komisyon kurularak (Komisyon, başkan V. P. Suhotin olmak üzere Klimoviç, Valitova, Tihomirov ve Farsobin şeklinde beş kişiden oluşuyordu) Kırgızistan'ın her bölgesinden özellikle de Güney Kırgızistan'dan Manas derleme faaliyetlerine başlanır. Komisyonun kurulma amaçlarından biri daha önce yazıya geçirilmiş Manas Destanı varyantlarını rejimin talepleri doğrultusunda tekrar kaydetmektir. Bu arada Manas Destanı'ndaki Halkçılık Problemi ile ilgili olarak Kızıl Kırgızistan (Sovetskaya Kirgiziya) gazetesinde yirmi beşten fazla makale kaleme alınır. Seri halde yayımlanan bu makalelerde aynı hedefe farklı noktalardan atış yapılcasına destana yönelik sistemli bir karalama politikası görünmektedir³⁰.

Konferansa Kırgızistan'dan, Moskova'dan, Leningrad'dan ve Sovyetler Birliği'nin farklı ülkelerinden ilim adamları, yazarlar, parti mensupları olmak üzere dört yüzden fazla kişi katılmıştır. Konferansta "Manas Destanı'ndaki Halkçılık Problemi" ana tema olarak kabul edilmiş, bu konuda onlarca bildiri sunulmuştur. Fakat Muhtar Avezov, Bernştam ve Yunusalıyev gibi bilim adamları serbest sunumlar yapmışlardır. Konferansta sunulan bildiriler "Sovetskaya Kirgiziya" gazetesinin 7-8-9 Haziran sayılarında hiç değiştirilmeden yayımlanmıştır. Bu bildirilerin içinde Profesör Borovkov'un bildirisi özelde Manas, genelde Türk kahramanlık destanlarının Komünizm propagandası yapmak için nasıl kullanılacağını göstermesi açısından dikkate değer bilgiler

²⁵ II. Dünya Savaşı döneminde Kırgızları ve diğer Türk topluluklarını savaşa katılmaları yönünde teşvik etmek amacıyla hazırlanan bu kitaplar, Kırgız Komünist Partisi Merkez Komitesi Bürosunun 27 Temmuz 1952'de aldığı kararla ve parti sekreteri Çurkin'in imzaladığı bir talimatname ile "anti halkçı" sayılmışlar ve toplatılmışlardır. Bu konuda bk. Mar Bayciyev, *agm*, s.72

²⁶ *Kırgız-Sovet Ensiklopediyası*, III. Tom, Frunze, 1978, s.576, 577.

²⁷ Konferans, 6-10 Haziran 1952 yılında Frunze (Bişkek) şehrinde ve SSCB İlimler Akademisi'nin himayesinde gerçekleşmiştir.

²⁸ Kurama sözü Kırgız Türkçesinde "1. ufak parçalardan oluşturulan, ekleme yapmak yoluyla toplanıp düzülen, mürekkep, halita; 2. başka boya mensup, yabancı, muhtelif boylardan kurulmuş birlik, türlü unsurlardan tereküp eden kalabalık, 3. gramerde "müştak kelime" anlamlarına gelmektedir. bk. İ. Abdulvaliyev, A. Akmatıyev, v.d., *Kırgız Tilinin Sözdüğü*, Bişkek, 2010, s.818; K. K., Yudahin, *Kırgızca-Türkçe Sözlük*, II. Cilt, (çev. Abdullah Taymaz) TDK Yay., Ank., 1998, s.523.

²⁹ *Manas Ensiklopediya*, I. Tom, Bişkek, 1995, s.305-319.

³⁰ *Manas Ensiklopediya*, I. Tom, Bişkek, 1995, s.306, 307.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

sunmaktadır³¹. Muhtar Avezov ise bildirisinde Borovkov'un görüşlerinin çoğuna karşı çıkararak Sagımbay Orozbekov varyantında "Pantürkist" ve "Panislamist" fikirlerin olmasının diğerlerinde de bu fikirlerin olacağı anlamına gelmediğini, bu destanların Kırgızların hayatını bütün yönleriyle kuşattığını ve mutlaka korunması gerektiğini ileri sürmüştür. Avezov farklı varyantların bir araya getirilmesiyle ve destancılar tarafından eklenen unsurların ayıklanmasıyla kurama varyant oluşturulabileceğini fakat destandaki Pantürkist ve Panislamist unsurların atılsa dahi mitolojik unsurların ayıklanmasının doğru olmadığını dile getirmiştir³².

Manas Destanı 1952 yılında Sayakbay Karalayev'den B. Malenov, Caki Taştemirov ve K. İsmailov tarafından Sovyet sisteminin istediği şartlarda tekrar kaydedilir³³. Destandaki rejime muhalif unsurlar (Türklük, İslamiyet, milliyetçilik gibi) ayıklanır³⁴. 1926 yılında yazıya geçirilme işi biten ve rejim tarafından 1940 yılına kadar muhalif olarak nitelendirilip basılmayan Sagımbay'ın Manas Destanı yerine Sayakbay'ın ön plana çıkarılması faaliyeti hızlanır. Pantürkist ve Panislamist fikirleri açık olarak görünen Sagımbay varyantı unutturulmaya çalışılır. Günümüzde

³¹ Borovkov bildirisinde "Şifahi eserlere Marksizm'in ve Leninizm'in estetik kaygısı ile Komünist eğitim sistemi açısından yaklaşmak gerektiğini, bu yolla ancak medenî bir mirasa sahip olunabileceğini dile getirdikten sonra Kırgız kahramanlık destanlarının halkçılık bakımından birçok problem taşıdığını ileri sürer. Bildirisinin devamında Borovkov, Manas Destanı'nı fikri yönden ele alır ve destanla ilgili birinci problemin eserin karakteriyle doğrudan ilgili olduğunu, destanın şifahi yolla nesilden nesle aktarılacak gelmesinin destanın sürekli yenilenmesine, onun vaka örgüsünün, epik tasvirlerinin karakterinin ve fikri yönünün değişmesine neden olduğunu ileri sürer. Borovkov, destanın vaka örgüsü ile farklı versiyonlarının yeterince tahlil edilmediğini, eserin ortaya çıkışı ve teşekkül edilişi hakkında da yeterince bilgi sahibi olmadığımızı iddia ederek aslında Manas Destanı'nın en reaksiyonel varyantı sayılan Sagımbay varyantı yukarıdaki delillere göre en halkçı ve demokrat varyant olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler. Borovkov'a göre Manas Destanı tarihi şartlara göre yeni ilavelerle reaksiyonel, burjuvazi ve feodal özellikler kazanmış olup bu unsurlar kendine has özellikleriyle destana dıştan eklenen unsurlar olarak görülebilir. Borovkov destanda "Türk, İslam, Hızır İlyas, Kırklar" gibi unsurların yer almasını büyük eksiklik olarak görüp bu gibi ilavelerin Manas'ı muhalif eser safına soktuğunu söyleyerek "bizim görevimiz eldeki materyallere dayanarak destan hakkında gerçekçi ve derin araştırmalar yapmak ve üçlemenin (Manas, Semetey, Seytek) aslında sahip olduğu halkçılık karakterini yeniden kazandırmaktır" der. Bu konuda bk. **Manas Ensiklopediya**, I. Tom, 1995, s.307, 308.

³² **Manas Ensiklopediya**, I. Tom, 1995, s.317, 318; Naciye Yıldız, "Manas Destanı ve Muhtar Avezov", **Gazi Türkiyat**, Güz-2009, S.5, s.267, 268.

³³ Bu kayıt sırasında destancıyı ziyarete giden Samar Musayev gözlemlerinde şunları kaydetmektedir: "Manas'ı tekrar yazdırma faaliyetini, destanı korumanın tek yolu diye düşünerek ve işin nasıl yapıldığını görmek için hususi olarak ben de oraya gittim. Sayakbay Aksakal, gözüme eskisinden çok daha farklı olarak sararmış, kendisiyle kavga eder gibi göründü, müteceviz bir tavır içindeydi. Bir saate yakın oturup çıkıp gittim. Yapılan iş, hiç hoşuma gitmemişti. Çünkü o dönemdeki şartlarda esasta ne olup bittiğini tam olarak anlayamayan Manasçı, destanın Komünist fikirlere uygun hale getirdiğini fark etmişti. Bu konuda bk. Samar Musayev, *Çoğ Manasçılardan Akırcısı*, s.85'ten A. Zulpiharov, A. Artıkbayev, K. Asanaliev, S. Baygaziye, N. İmanaliyev, N. İşenkeyev, A. Muratov, **Adabiyat (Orto Mektepterdin 11. Klassi Üçün Okuu Kitebi)**, Taşkent, 2005, s.45.

³⁴ Manas Destanı'nın Sayakbay Karalayev'e dikte edilerek yazıya geçirilmesi tesadüf gözükmemektedir. Özbek Molla'dan küçük yaşta dört yıl ders alarak Çağatay Edebi Dili çevresinde yetişen Sagımbay'a göre Sayakbay yaşadığı şartlar gereği (Bişkek'te halk sanatçısı olarak çalışması ve geçimini buradan sağlaması) rejime ısındırılmaya, taltif ve madalyalarla rejimin adamı haline getirilmeye çalışılarak Manas Destanı'nın rejimin sözcülüğünü yapması istenmiştir. Bütün bunlara rağmen Sayakbay'ın bu faaliyete sıcak bakmadığı (Samar Musayev, *Çoğ Manasçılardan Akırcısı* başlıklı kitabının 85. sayfasında Sayakbay'ın bu işten hiç hoşlanmadığını kaydetmektedir) anlaşılakta ve eldeki bilgiler Moskova orijinli Kırgız destan araştırmacılarının bu işi belli bir plan dâhilinde yaptıklarını ispat etmektedir. 1894 yılında Isık-Köl'deki Ak-Ölön'ün Semiz-Beli'nde dünyaya gelen Sayakbay Karalayev, 1916 yılındaki Ürkün (kaçkaç) hadisesi sırasında birçok zorluk yaşar ve Şihabudinov (bazı kaynaklarda Şpilkeviç) adlı bir Bolşevik onu yanına hizmetçi olarak alır. Sonra Kızıl Ordu'ya intisap eden Sayakbay üç yıl orduda hizmet ettikten sonra 1921 yılında ülkesine döner. 1922-1930 yılları arasında Köy Sovyetinde başkanlık yapan Sayakbay ünlü Kırgız dilcisi Hüseyin Karasayev'in daveti ile Bişkek'e gelir ve burada Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin el artisti (halk sanatçısı) olarak çalışır. Destancıya Sovyetlere hizmetinden dolayı üç kez Emgek Kızıl Tuu (Kızıl Sancak), bir kez de Ardak (Şeref) nişanı ve madalyası verilir. Bu konuda bk. Abdıldacan Akmataliyev, A. Caynakova, İ. Cumabayev, B. Kebekova, R. Kidırbayeva, K. Kırbayev, S. Musayev, Ö. D. Şerşanaliev, **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, II. Tom, Bişkek, 2004, s. 381-430; **Manas Ensiklopediya**, II. Tom, Bişkek, 1995, s.184-190; Samar Musayev, "Çoğ Manasçı Sayakbay cana Al Aytkan Variant", **Manas (Sayakbay Karalayevdin Variantı Boyunça)**, (hızl. Raisa Kidırbayeva, A. Caynakova), Frunze, 1984, s.7-27.

Turkish Studies

Kırgız Destan Edebiyatı ile ilgili eserlere bakıldığında Manas Destanı'nın fikri cephesi, kelime hazinesi, dil-üslup özellikleri, motifleri ve tesiri bakımından daha güzel örneği olan Sagımbay varyantının daha silik kalması bu durumu göstermektedir.

Sovyetler Birliği Döneminde yalnızca Manas Destanı'na değil, Manas dışında kalan ve Kırgızlar arasında yaygın olarak bilinen diğer destanlara da müdahale edilmiştir. Müdahale edilen destanların kahramanlık, din ve millet öğeleri bakımından zengin olup olmadıklarına özellikle dikkat edilmiş; bu öğelerle süslü destanlar tahrifattan hiçbir zaman kurtulamamıştır. Bu bağlamda Er Töştük Destanı da 1952 yılındaki konferansta alınan kararlara uygun olarak 1956 yılında yayımlanır. Destanın 1996 baskısının 37. sayfasının altında “1956 cıkkı basılışka başınan tartıp uşul sapka çeyinki ayılış (tüp nuskada cazılğan) müldö kirgen emes (1956 yılında yapılan baskıda, destanın başından bu mısraa kadar olan yerler (esas nüshada yazılan) tamamıyla alınmış değildir)” dipnotu, destan üzerinde nasıl tahrifat yapıldığının açık delili olarak gözükmektedir. Bu kısımlarda 15 defa Allah, Allahü Teala, Kудay, 11 defa Müslüman ve birkaç defa Hızır sözlerinin geçtiği görülmekte ve bu bölümün yayımlanan kısma dâhil edilmeyerek destana yansıyan İslam düşüncesini yok etmenin esas amaç olduğu fark edilmektedir³⁵.

1957 yılında Aktan Tımbekov'un Er Tabıldı Destanı yayımlanır. Bu baskı, 1940'lı yıllarda Kazan'da yapılan ilk baskıdan çok farklıdır. Esere müdahale edilerek Sayakbay'da olduğu gibi rejime muhalif unsurlar eserden çıkartılır. Batma Kebekova, destanın 2002 baskısına yazdığı önsözde bu durumu şöyle dile getirmektedir: “Eserin 1940 baskısı orijinal nüsha üzerinden teşekkül edilmiştir. 1957 baskısına mısralar açısından bakıldığında birtakım mısraların esere alınmadığı görülmektedir. Eserde bu durumun görülmesi tesadüfi değil, o dönemin siyasi anlayışı ile ilgilidir. 1970 baskısının ise esas nüsha olarak kabul edilen 1940 baskısı ile aynı olduğu, 1957 yılında esere alınmayan mısralara bu baskıda yer verildiği görülmektedir”³⁶.

Kurama varyant çalışmaları 1960'lı yıllarda da devam eder ve bu yıllarda üç cilt olarak basılan Semetey Destanı, kurama varyant şeklindedir. Hatta ünlü Semeteyci Akmat Rısmendey'in Semetey Destanı da kurama varyant haline getirilip bu ciltlerden üçüncüsünde yer alır ve bu şekilde basılır³⁷.

1960'lı yılların ortalarından sonra rejimin baskısının biraz olsa da kalkması nedeniyle Sayakbay Karalayev, Manas Destanı'nı radyoda söylemeye, plaklara okumaya, sinemalarda anlatmaya başlar. Baskının biraz olsun azalmasından yararlanan bazı destan araştırmacıları destana yapılan müdahaleleri bildikleri için eserin üçüncü kez derlenmesi, yazıya ve teybe kaydedilmesi faaliyetini tekrar başlatırlar. Samar Musayev, Sapar Beraliyev tarafından 1968 yılında Sayakbay Karalayev'den destan orijinaline uygun olarak Isık-Köl'ün güneyinde kendi doğal şartları içinde ve dinleyici önünde hiçbir baskıya maruz bırakılmadan tekrar kaydedilir³⁸.

1950'li yıllara nazaran ideolojik baskının biraz azaldığı, halk üzerindeki kara bulutlarının dağılmış gibi görüldüğü 1970'li yıllar Türklere ve Türk kültürüne hiçbir zaman özlediği özgürlüğü verememiştir. Bu yıllardan 1991'de elde edilen bağımsızlığa kadar folklorun bütün şubelerinde olduğu gibi destan türüne dair ideolojik yaklaşımlar devam etmiştir. Bu durumu C. Subanbekov'un yazdığı “Kırgız Baatırdık Epostoru”³⁹ başlıklı kitabına bakıldığında daha iyi görmekteyiz. Eserde

³⁵ Abıldacan Akmataliyev, R. Sarıpbekov, M. Mukasov, *Er Töştük (S. Karalayevdin Aytuusu Boyunça)*, El Adabiyatı Seriyası, II. Tom, Bişkek, 1996.

³⁶ Batma Kebekova, “Er Tabıldı-Halk Tarihinin Küzgüsü”, *Şırdakbek, Er Tabıldı* (hzl. Akmataliyev, Kebekova, Ahmmedov), Bişkek, 2002.

³⁷ Cumaliyev, Kurmanbek, Mirlan Cumaliyev, *Çüydük-Talastık Manasçılar cana Semeteyçiler*, Bişkek Gumaniter Üniversitesi, Bişkek, 2006.

³⁸ A. Zulpıharov, v.d., *age*, s.45-47.

³⁹ Cüysün Subanbekov, *Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru*, Frunze, 1970.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Karl Marx ve Friedrich Engels gibi ideologlar ile Maksim Gorki, Tolstoy gibi dönemin meşhur Rus yazar ve fikir adamlarına (s.22, s.25, s.54, s.60, s.67, s.83, s.142) destan türü ile ilgileri olmamasına rağmen yedi defa atıfta bulunulmuştur. Yine aynı yıl basılan “Kırgız Elininin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki” başlıklı çalışma “Maksizm-Leninizm Klasikteri Eldik Oozeki Çıgarmaçılık Cönünde” başlıklı önsöz ile başlamaktadır⁴⁰. 9 sayfalık önsözde Karl Marx, Freidrich Engels ve Lenin’e dair on iki defa atıf yapıldığı görülmektedir⁴¹. Eserde destan türünün ele alınıp tahlil edildiği bölümlerde de (s.368, s.383, s.393, s.489, s.491, s.570, s.574) olmak üzere Karl Marx, Friedrich Engels ve Maksim Gorki’ye ait atıflara tesadüf edilmektedir. 1984 yılında basılan Manas Destanı’nın Sayakbay Karalayev varyantının önsözünde destanın fikri cephesi ve özellikle İslam’la ilgisi şöyle değerlendirilir: “Destanın fikri yapısında görülen eksiklikleri destancının kendine has düşünce tarzıyla ve inancıyla ilgili olarak görmemek lazımdır. Çünkü bu gibi kıyafetsizliklerin en başında gelen İslam Dinine inanma ve din üzerinden nasihat yapma Sayakbay’ın kendi tasarrufu değildir. Bildiğimiz gibi Sayakbay, dini duyguları güçlü, dinin kurallarını bilen ve bu kuralları hayatında tatbik eden kişi değildir. Bu nedenle onun destanında yenilgiye uğrayan düşmanı İslam Dinine davet konusundaki sözler aslında destanda çok eskiden beri yaşayan ve günümüze kadar ulaşmış sözlerdir. Destancı eskiden beri gelen sözleri seçmeden destana almış, bu sözlerle hususi bir anlam yüklemeyen öylesine destanda zikretmiştir. Bu nedenle Manas Destanı’nda İslam Dini ve inancı etrafındaki fikirleri temel fikirlerden biri olarak görmek mümkün gözükmemektedir. Böyle olsa da İslam Dininin umdelerinin destanda çoğunlukla yer aldığına şüphe yoktur”⁴². Bağımsızlık sonrası yapılan çalışmalarda Marksist-Leninist söylemleri folklor ürünlerinde çok görmesek de Sovyetlerin rahle-i tedrisatlarından geçen bilim adamlarının metodik tavırlarında ve temel bakış açılarında çok fazla değişiklik olmadığı, bu dönemde Soros Vakfı aracılığıyla yapılan çalışmalarda da “Kırgızcılığın” körüklendiği, aslında Sovyetlerin en başta yaptığı çalışmalarda uyguladığı politikaların günümüzde de Sorosçular tarafından kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmalarda Kırgızcılıkla birlikte Batı’ya ısındırma çabalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Soros Vakfı tarafından basılan “Kırgız Tilini Üyrönbüz (Kırgız Tilini Öğreniyoruz)”⁴³ adlı ilköğretim okulları için hazırlanan kitabın kapağında “elinin işaret parmağını dudaklarına götürmüş Batı tipi çocuk figürü” Kırgızların bilinçaltına “düşünen ve üreten Batılılardır” mesajını vermektedir.

1. Er Soltonoy Destanı, Özellikleri ve El Yazma Nüsha ile

Baskılarının Karşılaştırılması

Kırgız Destan Edebiyatında Kence Epos (küçük destan) kabul edilen Er Soltonoy Destanı Kırgız Kahramanlık Destanlarının en son halkalarından biridir. Destan, halk arasında anlatılırken Kırgız cazgıç akınlardan Süyörkul Abdrahmanov tarafından nazma dökülmüştür. Süyörkul destanı nazma dökmeye 1947 yılında başlamış, 1951 yılında bitirmiştir. Nazım-nesir karışık yapıdaki destanın manzum bölümü yaklaşık 16.960 mısradan, mensur kısmı ise 5610 satırdan mürekkeptir. Destanın orijinal nüshası Kırgız İlimler Akademiyası Kol Cazmalar Fondu 488-2050 numarada kayıtlıdır⁴⁴. Destan dikedörtgen şeklinde dışı ciltli sığır dilisi cönlere benzeyen bir deftere Kiril harfleri ile yazılmıştır. Eserin ilk sayfasında Süyörkul Abdrahmanov (1896-1960) Er Soltonoy Eposunun Avtoru, ikinci sayfasında ise Er Soltonoy yazısı ile Akademinin mührü bulunmaktadır⁴⁵.

⁴⁰Caki Taştemiroy, Bayhodcoyev, Saparbek Zakirov, **Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki**, Frunze, 1973.

⁴¹ Caki Taştemiroy, v.d., **age**, s.6-15.

⁴² A. Caynakova, R. Kızırbayeva, **Manas (Sayakbay Karalayev Variantı Boyunça)**, I. Kitep, Frunze, 1984, s.23.

⁴³ Ç. K., Diykanova, L.S. Sulaymanova, E. T. Tölökova, **Kırgız Tilin Üyrönbüz**, Bişkek, 1997, Soros Fondu, Bişkek, 1995.

⁴⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Çeribaş, **Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı**, TKAE Yay., Ank., 2011.

⁴⁵ Mehmet Çeribaş, 2011, **age**, s.384.

Defterin son sayfasında ise 2 Mart 1951 tarihi ile Süyörkul Abdrahmanov Kırgız CCP Talas Oblastı Budanyı Rayonu Çoŋ Alıŝ Kolhozu Molotov yazıları ve destanın hacmine dair bilgiler vardır.

Er Soltonoy Destanı, orta zaman (tarihî dönem) Kırgız kahramanlık destanlarından biridir. Eserin konusunu Kırgız-Kalmuk savaşlar ve Kırgız boyları arasındaki çekişmeler oluşturmaktadır. Eser, Colbors Han'ın oğulları Temir Han, Bolot Han ile kırk yiğitlerinden Er Soltonoy ve Er Şabek'in başından geçen vakalar üzerine inşa edilmiştir. Mitolojik ve tarihi tabaka (yakın dönem) diyebileceğimiz iki tarihi tabaka üzerine kurulu olan eserde Türk destan ve masallarında rastladığımız bütün motifleri görmekteyiz. Zindana atılan Temir Han ve Bolot Han kardeşlerin zindandan çıktıktan sonra zihinsel ve fiziksel değişime uğramaları⁴⁶, sonra yurtlarına ozan kılığında dönmeleri ve Bolot Han'ın nişanlısı Pahtıhan'la kopuzla haberleşmesi ve yurdunu talan eden düşmanlarından öçlerini almaları⁴⁷ motifi Alpamış, Bamsı Beyrek, Yusup-Ahmet gibi Türk destanlarında da görülmektedir. Türk destanlarında görülen ve temel motiflerden biri olduğunu kabul ettiğimiz bu motifin Er Soltonoy Destanı'nda da görülmesi destanın Türk Destancılık Geleneğindeki yerini ve önemini göstermektedir.

Destan Kırgızistan'da 1959 ve 2002 yıllarında olmak üzere iki defa basılmıştır⁴⁸. Eser Türkiye'de de biri Türk Dili Kurumu Destan Projesi dâhilinde olmak üzere biri de el yazma nüshaya bağlı olarak tarafımızdan hazırlanan Doktora tezinin⁴⁹ basılmasıyla iki kez yayımlanmıştır⁵⁰. Türk Dil Kurumu tarafından yapılan baskı, eserin 2002 yılında Kırgızistan'da El Adabiyatı Seriyası'nın 16. Tomu (16. cildi) olarak çıkan baskısının Türkiye Türkçesine aktarımıdır⁵¹.

Kırgızistan'da yapılan 1959 ve 2002 baskıları el yazma nüshadan hacim, fikri yapı, söz varlığı ve ses hususiyetleri bakımından tamamen farklıdır. Tespitlerimize göre destanın el yazması nüshasında mısra sayısı 16.960 kadardır. 1959 baskısındaki son mısra-aradaki kırılmış mısırlara rağmen-el yazma nüshanın 14.026. mısraına denk düşmektedir. 2002 baskısındaki ise mısra sayısı ise-1959 baskısına göre genişletilmiş olmasına karşın- 10.257'dir. Bu durum, 1959 baskısında mısra sayısının 10.257'den daha az olduğunu işaret etmektedir.

Destana müdahale manzum bölümlerle sınırlı kalmamış, mensur kısımlardan da kimi cümleler ve paragraflar da kesilmiştir. El yazma nüshada "*Mına uşul türdö Kırgız eli Kalmakka katuu kor boluşkan. Bul kordukka çidayalbay Kırgızdın hanı Colbors Han, neçen iret Kırgız, Kazak*

⁴⁶ Bu durum destanın el yazma nüshasında şöyle anlatılır: *Oşondo eki baatır Moldo Nakış menen kuçaktaşıp körüşüp ıylaşıp koştostu. Arkandı Temir Han beline baylaganda ceti kişi zor menen tartıp alıp çıktı. Arkandı dağı saldı. Bolot Han beline bayladı aga anı tartıp çıgaruuda ceti kişinin küçü cetbey agası Temir Handın cardamı menen on eki kişi zor menen tartıp alıp çığıştı. Al eköönü Kalmak eli bolcoldop karasa baştagıdan bir carım ese çoŋoyuşkan. Kalıŋ Kalmaktın içinde kadim köp koydun içine kirgen töö sıyaktuu körünüştü. Özdörünün kelbetin kelişken, ireñi kızıl muruttarı kap-kara iyninderinen aşkan. Acıdaarday cüzü zaar. Eldin barlığı bet aldınan tike karay albay arkasınan körüp ayabay tañdamışıp, kara taanday bolup arkasınan eerçip kele catat (O zaman iki bahadır Moldo Nakış ile kucaklayarak ağlaşıp durdu. İpi Temir Han beline bağladığımda yedi kişi güçlkle çekip çıkardı. İpi bir daha zindana saldırlar. Bolot Han beline bağladı. Onu çıkarmak için yedi kişinin gücü yetmeyince abisi Temir Han'ın yardımıyla on iki kişi güçlkle çıkardı. Kalmuk halkı bunların eskisine göre bir buçuk kat daha geliştiklerini gördü. Kalabalık Kalmak içinde koyunun içine girmiş deve gibi görünürlerdi. Vücutları gelişmiş, yanakları kızıl, bıyıkları kapkara omuzundan aşmış durumda. Ejderha gibi yüzleri zehirli. Halkın yüzlerine bakamaz arkasından bakıp şaşırıp kalırlar ve kara karga gibi arkalarından gelirler). Bu konuda bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.328.*

⁴⁷ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.343, 344.

⁴⁸ Saparbek Zakirov, *Er Soltonoy*, Frunze, 1959; Abdıldacan Akmataliyev, *Er Soltonoy*, El Adabiyatı Seriyası 16. Tom, Bişkek, 2002.

⁴⁹ Mehmet Çeribaş, *Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Tıpkıbasım)*, Yayımlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank., 2010.

⁵⁰ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*.

⁵¹ *Kırgız Destanları IX: Er Soltonoy*, (hzl. A. Akmataliyev, A. Kızırmambetova, S. Zakirova, akt. İsmail Turan Kallimci), TDK Yay., Ank., 2010.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

cana Özbekten asker cıynap barıp uruşup uruşup ta cürgen. Kalmaktın köptülüğünön alarga Kırgızdarın alı kelbey, ceñilip kayra kança bir esepsiz köp tartuular berip caraşıp eptep tınçıgan bolup catıp kalat. Kalmak eli dağı ele karap catbay, Kırgızga bayagıday zorduk zombulugun ulanta beret. Colbors Han özünün kol aldındağı kırk beş şaardın elin başkarıp ökümlük sürüp cata beret. Colbors Handın özünün tübölük coldoşu cana özü menen teñ öskön ömürlük ak neet kurbusu Karatal Kariya bolgon. Colbors Han kırk çaşka kelginçe eç kanday uulu ce kızı bolbogon. Ayalı Gülaypa cıyırma beş caşta. Anın sululuk simbatın bir körgön kişi, ikinçi dağı körügö öto kumarlana turgan. Colbors Han menen Gülaypanın bala degende ak etkende tak etip barbagan mazar, şayığı, tünöbögön bakşı, bübüsü cana batasın albagan eşen kalpa, moldosu kalbayt. Ahırında bul ooluyalardan takıp tünjülüp, ayalı ököö teñ kantelik emi tahtı, taalayıbızda bolgonun körörbüs deşti dağı ooluya, mazarlardı oosanişbay cön gana tahtıda oturup handıktı ulanta beret. Kündördön birinde Gülaypa suluu küyöösü Colbors Hanga bir kançalık nazdık menen erkelep oturup boyunda balanın bar ekendiğın bildirip aytıp olturgan ceri”⁵² şeklinde yer alan metin 1959 baskısında “Bul kordukka çıday albay neçen ıret Kırgızdar asker cıyap uruşup da körgön. Kalmaktın köpçülüğünön Kırgızdın alı kelbey, kayra özdörü esepsiz köp tartuular berip, eptep tınçıgan bolup catıp kalat. Colborskandın kırk çaşka kelgende eç kanday uulu ce kızı bolbogon. Colborskan menen Gülaypanın bala degende ak etkende tak etip, barbagan mazarı, şayığı, tünöbögön bakşı-bübüsü cana batasına albagan eşen-kalpa, moldosu kalbayt. Akırında bul okuyalardan takır tünjülüp, cön boluşat.

Kündördün birinde Gülaypa suluu-küyöösü Colborskanga bir kançalık nazdık menen erkelep oturup, boyunda bar ekendiğın bildirip aytıp olturgan ceri”⁵³ şeklindeki bölüm, 1959 baskısında kısaltılarak verilmiş; 2002 baskısında ise el yazma nüsha dikkate alınmadan 1959 baskısına uyulmuştur⁵⁴.

1959 baskısı ile 2002 baskısı karşılaştırıldığında, destanın 2002 baskısındaki önsözle 1959 baskının önsöz arasında bazı farklılıkların ortaya çıktığı görülecektir. 1959 baskısının önsözünde 6. sayfada Maksim Gorki'ye ait “eldin başınan ötkön tarihıy okuyalar, cağılıstar, kayğıluu kündör al eldin oozeki körköm çığarmasında orun ala turganın unutuuga bolboyt (halkın başından geçen tarihî vakaların, dertlerin, kaygılı günlerin halkın şifahî edebî eserinde yer aldığını unutmak doğru olmaz)” sözü 2002 baskısından çıkarılmıştır⁵⁵. Yine ilk baskıda (1959) Er Soltonoy ve Şabek adlı kahramanların tarihî kahramanlar olduğu söylenirken yüzyıl verilmemiş; fakat 2002 baskısında bu kahramanların 18. yüzyılda yaşamış olduğu dile getirilmiştir⁵⁶. Zakirov, 1959 baskısının önsözünde destanın merkezî kahramanlarının Temir Han ve Bolot Han, Er Soltonoy'un ise bu kahramanların çorolarından (yiğitleri) olduğunu iddia eder. Zakirov, halk arasında Soltonoy adının bilinmesinden dolayı destanın adının Er Soltonoy olmasının doğru kabul edilmesi gerektiğini “tura taptık (doğru bulduk)”⁵⁷ sözü ile açıklar ve bu söz 2002 baskısından çıkarılıp bunun yerine “kala beret (kalıverir)”⁵⁸ sözü eklenir. Önsözde bundan sonraki kısımlar genelde benzer olsa da 1959 baskısında eserin neden ikinci bölümünün kitapta yer almadığı üzerinde durulur; bu duruma Temir Han ve Bolot Han adlı kahramanların Moldo Nakış'ı zindandan kurtarmaya çalıştıkları bölümün destanın orijinalinde olamayacağı düşüncesi geçerli sebep olarak gösterilir⁵⁹. Destanın 2002

⁵² Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.182.

⁵³ **Er Soltonoy** (Aytkan cana Cazgan Abdrahmanov Süyörkul) (hzl. Saparbek Zakirov), Kırgız SSR İlimder Akademiyası Til cana Adabiyat İnstitutu, Frunze, 1959.

⁵⁴ Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.18.

⁵⁵ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.50; Saparbek Zakirov, *age*, s.5; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.7.

⁵⁶ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.50; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.7.

⁵⁷ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.50, Saparbek Zakirov, *age*, s.7.

⁵⁸ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.50, Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.8.

⁵⁹ Moldolar (molla-hoca-âlim) dönemin Kırgızları arasında ilmî ve dinî olarak en yüksek makamı temsil eden kişilerdir. Destanda Moldo Nakış da bu şekilde tasvir edilmektedir. O, elinde kitapları, ticaret kervanları ile dolaşan ve gittiği

Turkish Studies

baskısında da Moldo Nakış'ın esere girmesinin destancı Süyörkul Abdrahmanov'un gayretleri sonucu olduğu, destancının böyle yaparak o devirde düzensiz, teşkilatsız ve ilim-irfandan yoksun Kırgızların özlemini dile getirdiği kaydedilmiştir⁶⁰.

Yukarıdaki deliller ışığında destanın Kırgızistan'da yapılan iki baskısı arasında farklılıklar olduğu gibi el yazma nüsha ile söz konusu iki baskı arasındaki farklılıkların daha da belirgin olduğu dikkati çekmektedir. Bu durum 1947-1951 yılları arasında Süyörkul Abdrahmanov tarafından nazma dökülmüş destanın-dönemin Sovyet politikaları doğrultusunda-vaka örgüsü üzerinde tahrifatlar yapmak suretiyle ideolojisine, Kırgız yazı dili yaratma çabaları doğrultusunda kelime kadrosuna ve ses yapısına, ayrıca estetik kaygılarla dil ve üslup özelliklerine müdahalede bulunulduğunu göstermektedir.

2. Er Soltonoy Destanı Üzerinde Yapılan Tahrifatlar

2.1. Destanın Vaka Örgüsü Üzerinde Yapılan Tahrifatlar

Er Soltonoy Destanı'nın ilk baskısının Sovyet politikalarının hayatın her alanına müdahalede bulunduğu bir dönemde basılmış olması, daha sonra yapılan baskıların da gerekli dikkat ve özen gösterilmeden (el yazma nüshayı görmeden veya incelemeyen yapılması) ilk baskı üzerinden inşa edilmesi destanı orijinalinden çok uzaklaştırdığı gibi eserin bambaşka bir hal almasına neden olmuştur. Bu bağlamda 1959 ve 2002 baskılarında eserin el yazması nüshasında bulunan birçok vakanın yer almadığı görülmektedir. El yazma nüshayı esas alarak 1959 ve 2002 baskılarında destanın vaka örgüsüne bakarsak:

Colbors Han, Çınabat adlı şehirde hüküm sürmekte olup Kırgız, Kazak ve Özbeklerden oluşan kırk beş şehrin de hanıdır.

Colbors Han'ın kırk yaşından sonra dua ve adaklarla iki oğlu olur. Bu çocuklara büyük bir şölen yapıldıktan sonra Temir Han ve Bolot Han adları verilir.

Kısa sürede büyüyen iki bahadıyla Şoykondu Şoşkor'un oğlu arasında oyun sırasında niza çıkar. Niza sırasında öfkelenen Bolot Han, Şoşkor'un oğlunu öldürür. Şoşkor, bunun üzerine kargışlarla iki yiğide düşmanlarının Kalmuklar olduğunu söyler⁶¹.

Bahadırlar yaptıklarından pişmanlık duyarlar. Evlerine döndükleri sırada kuyuya düşmüş büyük bir deveyi kimsenin çıkaramadığını görürler. Bolot Han, deveyi kuyudan aldığı gibi "buta atım yere"⁶² kadar fırlatır. Yola devam ettikleri sırada bir köprünün ayağına otuz kişinin bir taşı koyamadıklarını da görürler. Temir Han, otuz kişinin koyamadığı taşı kucağına alıp istenilen yere bırakır⁶³.

Temir Han ve Bolot Han kısa sürede büyüüp alp tipli, çınar bilekli, kaplan yürekli bahadırlar olurlar. Bu yiğitler babalarının huzuruna çıkarak Kalmuklarla savaşmak için izin isterler.

Babaları bunların teklifini kabul etmez, onların, halkın gözü önünde, yeterli olup olmadığını çeşitli yollarla dener ve yeterli olduklarını görünce izin verir.

yerlerde İslâm dininin anlatılması için gayret gösteren derviş tipini temsil etmektedir. Bu tip, ya destanı yayına hazırlayanları rahatsız etmiş veya birilerinin rahatsız olacağı düşüncesi ile destandan çıkartılmıştır.

⁶⁰ Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.50; Saparbek Zakirov, *age*, s.10; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.10.

⁶¹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.58; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁶² **buta atım yer**: Dede Korkut'ta "puta" şeklinde geçen bu söz, nişan, hedef anlamına gelmekte olup 50-60 m'lik mesafeyi anlatmaktadır.

⁶³ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.58; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

Colbors Han, iki bahadıra en iyi sınıçılardan sayılan Oŋko Çal adlı kişiyi çağırıp yılmının içinden atlar seçtirir. Bu atlar, Satkın ve Kalça adlı yiğitlerin başkanlığında eğitildikten sonra Temir Han'a Tekemoyun toru, Bolot Han'a ise Karakaşka tulpar adlı atlar verilir⁶⁴.

Temir Han Bahadır etraftaki Kırgız, Kazak ve Özbeklerin meşhur bahadırlarına haber gönderir, bahadırlardan altı gün içinde yanına gelmelerini ister ve bütün kahramanlar toplanır. Bunlara "kırk yiğit" denir.

Kırgızların asker topladığını Kalmuk hanı Korgoş haber alır. Korgoş Han, Kalmuk pazarında mal satan Şoŋkor'dan bunu öğrenmek ister. Şoŋkor, Temir Han ve Bolot Han'ın yakında Kalmuk yurdunu talan edeceğini ve Oralhan'ı alacağını söyler. Korgoş Han, buna ihtimal vermese de hazırlık yapar; fakat önce Kögöy Han'ı yenmesi gerektiğini düşünür.

Kalmuk pazarından dönen Şoykondu Şoŋkor, Beşaş'taki Kırgız yılmısının kırk Kalmuk tarafından kaçırıldığını görür. Korkmadan kırk kişiye saldırır, on beşini öldürür, on sekizini kovar. Şoŋkor, yedi kişi ile atları alıp Kögöy Han'a gelir ve başından geçenleri bir bir anlatır. Kögöy Han, Şoŋkor'a hediyeler vererek onu taltif eder. Olanları Temir Han ve Bolot Han'a bildirir⁶⁵.

Kalmuk hanı Korgoş, çabuk hareket ederek, Çüy ve Talas bölgesini işgal edip kuşatır⁶⁶.

Kuşatmayı öğrenen Karatal Kariya, Temir Han ve Bolot Han'ı haberdar eder. Temir Han da durumu babaları Colbors Han'a aktarır ve hemen taarruza geçmeleri gerektiğini söyler⁶⁷.

Temir Han, babasından güçlü, cesaretli, bahadır yiğitler toplayıp vermesini ister. Babası da 20 ile 35 yaşları arasında üç bin yiğit toplayıp oğullarına verir, bunlara "kırk yiğit" de katılır.

Karatal Kariya, Ketmentöbö'de yaşayan Tagay Han'a haber gönderir. Ondan üç bin asker toplayıp göndermesini ister. Tagay Han da bu emri yerine getirerek istenilen sayıda askeri istenilen yere sevk eder⁶⁸.

İhtiyar Karatal, Şoŋkor'a Satkın ve Kalça adlı iki yiğidi Kalmukların hanı Korgoş'a elçi olarak gönderip vuruşmaya gelmesini söyler. Korgoş Han, askerlerini Keŋaral'da toplar.

İki ordu Aç'ın sırtındaki ovada karşı karşıya gelir. Tagay Han'ın askerlerine komutanlık yapan Tomul Bahadır, Nayman Bahadırı teke tek meydana çıkarır. Daha sonra Er Mambet çıkar. Kalmuklardan Kıyır Bahadıra karşı Er Şabek çıkar. Er Şabek, Kıyır Bahadırı yener; fakat öldürmez. Bunun üzerine Kıyır Bahadır, Kırgızların tarafına geçer. Ertesi gün Kıyır Bahadır Kalmuklara karşı meydana gelir ve bu sırada başına gelenleri tek tek anlatır. Kıyır'a karşı Kalmuklardan Kutu Mirza meydana çıkar. Büyük savaş başlar. Korgoş Han, Uzakbay adlı bir Kırgız yiğidi tarafından öldürülür ve Kalmuklar kaçar.

Colbors Han oğulları Temir Han ve Bolot Han'ı evlendirmek istediğini dile getirir. Temir Han, Kalmukların en güzel kızını alacağım diyerek bu isteği geri çevirir. Bunun üzerine Colbors Han, Bolot Han ile Kögöy Han'ın kızı Pahtıhan arasında söz kesilmesi için Karatal Kariya'yı

⁶⁴ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.58; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁶⁵ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.59; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁶⁶ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.59; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁶⁷ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.59; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁶⁸ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.59; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

görevlendirir. Kögöy Han, kız istemeye gelenleri hürmetleyip azizler. Kalmuklardan alınan üç yüz elli kişi kalın olmak üzere Pahtıhan'ın emrine kul olarak verilir⁶⁹.

Kırgız-Kalmuk savaşında ölen Ormotoy adlı Kalmuk beyinin Orolhan adlı güzel bir kızı vardır. Bu kız, dayısı Toskulu'nun yanında kalırken Cediger ve Tülömöt adlı Kalmak hanlarına mektup gönderip her ikisini de sevdiğini söyler. Mektuptan dolayı hanlar arasında nifak doğar ve savaş baş gösterir.

Kız, gerçekte Temir Han'ı sevmektedir, Temir Han'a da bir mektup yollar, kendisini biran önce kaçırmasını ister. Kızı kaçırmak için Temir Han adamlarını gönderir ve bu adamlar Oralhan'ı kaçırp Temir Han'a getirirler.

Soltonoy Bahadır, Orolhan'ı kaçırp geldikleri sırada, Colon Bay adlı Kalmuk'un evine uğrar. Burada Colon bayın Zakımcıan adlı kızını görür. Kopuzla kim olduğunu sorar⁷⁰.

Orolhan'ın dayısı Toskulu, Tülömöt Han'a varıp Orolhan'ın kaçırdığını söylese de Tülömöt Han buna inanmaz ve Toskulu'nun bilerek kızı Kırgızlara verdiğin düşünür ve onu öldürür.

Colon Bay savaş bitince evine döner. Eve girdiğinde kopuzun kendi kendine Soltonoy'un şiirini söylediğini görür. Bunun nedenini Zakımcıan'dan sorar. Zakımcıan da olanları babasına anlatır.

Tülömöt, Orolhan'ı geri almak için Kırgız bahadırların ardından Colon Bayı gönderir. Colon ve askerlerinin yok edildiği haberi Kalmuklar arasında yayılır. Orolhan, Kalmukların bunu namus meselesi yapacağını söyleyerek Temir Han'a hazırlık yapmasını söyler.

Tülömöt ve Cediger Han işbirliği yapıp Kalmuklarda yediden yetmiş kim varsa savaşa çağırırlar. Elli sekiz bin Kalmuk askeri toplanır. Beş bin Kırgız askeri, başlarında Soltonoy olmak üzere, Kalmuklara gece baskın düzenleyip onları bozguna uğratar, Kırgızlar ganimetlerle dönerler.

İhtiyar Karatal, Kalmukları Kırgız yurdundan kesin olarak kovmanın tek yolunun Kalmuk hanının öldürülmeden geçtiğini söyleyerek Bolot Han, Soltonoy, Şabek, Berdike ve Kıyır'ı bu işe görevlendirir. Kırgız bahadırları Kalmuklar gibi giyinip gece yarısı Tülömöt Han'a baskın yaparlar. Çadırına girerler ve hanı öldürüp başını Karatal'a getirirler.

Savaşı kaybeden Kalmuk askerleri kaçar, birçoğu dağılır, herkes kendi başını kurtarmaya çalışır. Durum böyle olsa da Cediger Han on iki yaşından büyük bütün Kalmukları askere çağırır ve yirmi beş bin asker toplar.

Askerler önce teke tek savaşır. Nar Balban Kalmuklardan kim karşısına çıktıysa yener. Sonra büyük savaş başlar ve fakat Kırgızlar Cediger Han'ın kardeşi Tüyünçök'ün elli bin askerle yardıma geldiğini fark ederler. Kalman Bahadır geri çekilelim dese de Soltonoy bunu kabul etmez, tam bu sırada Kırgız askerleri yetişir. Temir Han, Bolot Han'dan teke tek meydana çıkmasını ister. Bolot Han tek olarak meydana gelir. Karşısına çıkan bütün Kalmuk bahadırlarını öldürür. Ardından büyük savaş başlar ve Kalmuklar arkalarına bakmadan Carkent'e kadar kaçarlar.

Yurtlarına sağ salım dönen Kırgız bahadırları için Colbors Han büyük bir şölen verir. Bahadırlar için halktan dua ister. Colbors Han ganimet olarak alınan maldan yiğitlerden yeteri kadar üleştirir. Kalmuklardan boşalan Talas'ın başındaki iki ovayı Kögöy Han'ın adamlarından

⁶⁹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.59; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁷⁰ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.60; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

Ormoşbay, Şoykonduu Şonkor'a verir. Çüy taraflarındaki yerleri ise bütün halka yaylalık olarak dağıtır⁷¹.

Savaşı kaybeden Cediger Han, Tüyünçök Han ve zurnacı Noygut yollarda dilenerek Moğolistan'ın Orgut şehrinin hanı Uyul Han'a varırlar; fakat Tüyünçök ve Cediger utançlarından hanın sarayına giremezler. Zurnacı Noygut'un iyi zurna çaldığı hanın kulağına gider. Han, Noygut'u huzuruna alır yedirir, içirir, giydirir ve zurna çalmasını ister. Noygut nağme ile başlarından geçenleri bir bir anlatır ve Uyul Han'a, "Kırgızlar sana asker sevk edecekler", der. Uyul Han Cediger'i vezir, Tüyünçök'ü ise tümen komutanlığına getirir.

Uyul Han bir rüya görür. Rüyasını yorumlatmak üzere bütün mollaları çağırır. Hiçbiri rüyayı yorumlayamaz. Hepsini darağacına astırmak üzereyken bu sırada bir yiğit çıkıp, "efendim bizim eve bir genç molla konuk oldu, heybesi kitap dolu, rüyanızı ona da yordurun" der. Rüyayı yoran Moldo Nakış, Uyul Han'a rüyasında gördüğü iki kaplanın Temir Han ve Bolot Han, iki buğranın ise Soltonoy ve Şabek olduğunu söyler. Sizin yurdunuzu bunlar talan edecek, haberiniz olsun diye tavsiyede bulunur. Bunun üzerine Han Uyul, Moldo Nakış'ı zindana attırır⁷².

Uyul Han, vezir ve beylerine Temir Han ve Bolot Han'ın nasıl yakalanıp getirileceği konusunda çare bulmalarını ister ve onlara altı gün süre verir. Vezirlerin içinden Çokço Sakal Çonor adlı vezir, Uyul Han'dan ferman çıkarmasını, ferman da "Kırgızların bahadırları Temir Han ile Bolot Han'ı bana yakalayıp getiren kişiye istediğini ve Anarhan adlı kızını vereceğini" söylemesini ister. Uyul Han, Şırgıy adlı şairden car çıkarmasını (ferman, ilan) emreder.

Zordo adlı şehirde Kaşgırt isimli bir zengin yanında hizmetçilik yapan Madılbek fermanı duyduktan sonra Orgut şehrine gitmek için Kaşgırt Baydan izin ister. Kaşgırt, Madılbek'e izin vermez. Madılbek, Uyul Han istediklerini yapabileceğini düşünerek Orgut şehrine gelir. Hanla konuşuktan sonra yola çıkar⁷³.

On gün yol giden Madılbek, yolda kaplanların ve ejderhanın saldırısına uğrar. Saldırıları bertaraf edip yolculuğunu sağ salım tamamlar ve Kırgız yurduna ulaşır⁷⁴.

Madılbek Kırgız yurduna geldiğinde Uyul Han'ın çobanı olduğunu, ondan nefret ettiğini ve kurtulduğunu ve Müslüman olmak için geldiğini söyler. Temir Han ve Bolot Han kardeşler buna inanırlar. Onu onbaşı yapıp ona Berdiyar'ın Teksuluu adlı kızını verirler⁷⁵.

Ketmentöbö'de yaşayan ve insanın iç dünyasını bir bakışta bilen dayıları Tagay Han, şöhretini duyduğu yeğenleri Temir Han ve Bolot Han'ı ziyarete gelir. Tagay Han yeğenlerine Madılbek'in hain olduğunu söylese de inandıramaz ve dayı ile yeğenlerin arası açılır⁷⁶.

Yeğenlerine darılan dayıları Tagay Han, adamları ile Kögöy Han'a uğrar. Kögöy Han'a yeğenleri ile arasında geçen vak'ayı anlatır. Kögöy Han da eski defterleri karıştırarak kardeşine,

⁷¹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından çıkarılmıştır. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.60; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁷² Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında daha kısa verilmiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.61; Saparbek Zakirov, *age*, s.108-110; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.104-106.

⁷³ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.61; Saparbek Zakirov, *age*, s.111; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.107.

⁷⁴ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.61; Saparbek Zakirov, *age*, s.114-118; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.109-113.

⁷⁵ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.61; Saparbek Zakirov, *age*, s.111; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.107.

⁷⁶ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.61; Saparbek Zakirov, *age*, s.123; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.118.

Colbors Han'ın babaları Koyoş Han'ı nasıl öldürdüğünü anlatır. İki han babalarının öçlerini almak üzere anlaşılır. Tagay Han Ketmentöbö'ye döner⁷⁷.

Tagay Han'ın uyarısıyla durumun tehlikeli olmaya başladığını hisseden ve iki bahadırı esir almanın zamanın geldiğini düşünen Madılbek, Temir Han ve Bolot Han'a, Uyul Han'ın at sürüsünü toplayıp geleceğini, kendisini yolda karşılamaları gerektiğini söyleyerek Kırgızların arasından ayrılır.

Uyul Han'ın yanına gelen Madılbek, başından geçenleri, bütün niyetini ve Temir Han ile Bolot Han'ı nasıl ele geçireceğinin planını aktarır. Uyul Han Madılbek'e başarısından dolayı övgüler düzüp armağanlar verdikten sonra Madılbek'in istediklerini gerçekleştirmek üzere harekete geçer.

Madılbek yanına kırk bin asker alarak Kırgız yurduna doğru yola çıkar. Madılbek'i karşılamak üzere Kırgız hanları Temir Han, Bolot Han ve kırk yiğit yola çıkar. Kırgız bahadırları Madılbek'e güvenerek yanlarına silahlarını dahi almazlar.

Temir Han'ın eşi Orolhan bir rüya görür ve rüyasını kayını Arstanbek aracılığıyla Temir Han'a söyler. Temir Han yanına Orolhan'ı çağırıp azarlar, "kadının sözünü it alsın" der. Bahadırlar yola çıkarlar. Corgo belini aşır sekiz yerde sekiz çadır dikerler, içki içip sarhoş olurlar ve alp uykusuna dalarlar.

Madılbek, Temir Han ve Bolot Han'la buluşacakları noktaya yaklaştığında askerlerini etrafa yerleştirir. Kendisi yalnız Temir Han ve Bolot Han'ı aramaya çıkar. Onları bulduğunda sarhoş olup uykuya daldıklarını görür. Bahadırların burnuna nazıbay sürerek uyandıran Madılbek, kırk yiğide hissettirmeden Temir Han ve Bolot Han'ı kaldırıp yol almaya başlar.

Kırk yiğit dokuz gün uyur. Uyandıklarında Temir Han ve Bolot Han'ın gittiklerini ve tuzağa düştüklerini fark ederler.

Kırk yiğit, Kalmuklara yetişip gece baskın yaparlar. Sonra Koş denilen bir yerde toplanırlar. Burada dokuz gün dinlendikten sonra tekrar savaşa girerler, düşmana büyük zayıat vererek geri çekilirler. On gün dinlendikten sonra tekrar saldırıya geçerler. Şabek on bin Kalmuk'a tek başına saldırır, bu savaşta Kırgızlar iki yiğidini kaybedip rücu ederler ve beş gün dinlendikten sonra saldırıya geçerler. Birkaç saldırıdan sonra Çınabat'a dönerler. Colbors Han, Gülaypa ve Orolhan, Temir Han ve Bolot Han'ı göremezler. Bu durumu Soltonoy'don sorarlar. Soltonoy da olanları anlatır⁷⁸.

Madılbek, Temir Han ve Bolot Han'ı askerlerinin içinde babası Kalmuk, anası Kırgız, Turan adlı bahadırın komutanlığında altı bin Kalmuk askerine teslim ederek, kendisi ordunun başına geçer ve hızlıca Kalmuk yurduna gider⁷⁹.

Madılbek iki hanı Uyul Han'a teslim eder. Anarhan ve diğer istediklerini alır. Madılbek sekiz şehrin hanı olur⁸⁰.

⁷⁷ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında yoktur. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.61; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*.

⁷⁸ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. 1959 baskısında Soltonoy'un başından geçen vakaları Colbors Han'a anlattığı bölüm hiç yoktur. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.62; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.180-182.

⁷⁹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.62; Saparbek Zakirov, *age*, s.175; Abdıldacan Akmataliyev, 2002, *age*, s.183.

⁸⁰ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiş, 1959 baskısında bu vakaya yer verilmemiştir. Her iki baskıda da Madılbek'in Anarhan'ı ve diğer istediklerini almasından da hiç bahsedilmemiştir. bk. Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.62; Saparbek Zakirov, *age*; Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.183-189.

Uyul Han iki bahadırı öldürmek istediye de öldüremez, onlara ne silah ne de ok işler. Asmak istediklerinde darağaçları kırılır. Avcılar ok atar ok işlemez.

Uyul Han, veziri Köçüm'ün teklifi üzerine bahadırların zindana atılmasını emreder. Uyul Han, bahadırlara zindanda yiyecek vermemesini emreder⁸¹.

Bahadır Turan'ın annesi Kırgız kızı olduğu için Temir Han ve Bolot Han'a yeğeni Akiypa aracılığı ile her gün yiyecek gönderir ve bahadırların yaşamalarını sağlar⁸².

Temir Han ve Bolot Han zindanda çeşitli konuşmalardan sonra Moldo Nakış'ın kim olduğunu ve neden zindana atıldığını öğrenirler. Kendilerinin başlarına gelenleri de bir bir anlatırlar⁸³.

Temir Han, Bolot Han ve Moldo Nakış'ın ihtiyaçları için zindana gelen Akiypa'nın Moldo Nakış kendisine âşık olduğunu iddia eder. Moldo Nakış, kızın duygularını öğrenmek için kopuzla ona seslenir; fakat Akiypa alayla birlikte Moldo Nakış'ı eleştirir ve bütün bu yaptıklarının iki kaplan yüzünden olduğunu söyler⁸⁴.

Kalmukların Orgut şehrinden çıkan kervancılar Kırgız yurduna geldiklerinde Temir Han ve Bolot Han bahadırların başına gelenleri herkese anlatırlar. Bahadırların açlıktan öldükleri hakkında dedikodular yayılır⁸⁵.

Colbors Han, Gülaypa ve Orolhan duyduklarına çok üzülürler. Orolhan, İki alacakarganın kanadına mektup iliştirip Temir Han ve Bolot Han'a gönderir. Kargalar mektubu Temir Han ve Bolot Han bahadırlara ulaştırır⁸⁶.

Mektuba Temir Han cevap yazıp tekrar gönderir. Orolhan, Temir Han ve Bolot Han'ın yaşadıklarını anlar.⁸⁷

Kögöy Han, Orgut şehrinden gelen kervanı durdurup evinde misafir eder. Onlara izzet ikram gösterir ve bir yolla Temir Han ve Bolot Han'a ne olduğunu sorar. Kervanbaşı olanları tek tek anlatır ve iki kardeşin zindanda açlıktan öldüğünü söyler⁸⁸.

Temir Han ve Bolot Han'ın dayıları Kögöy Han ve Tagay Han, babaları Koşoy Han'ı öldüren Colbors Han'dan oç almanın zamanının geldiğini düşünerek savaş hazırlıklarına girişirler. Bu amaçla herkesi toplayıp meşveret yaparlar⁸⁹.

Halkın içinden Şoykonduu Şoņkor adlı biri, kırk yiğidin şölene davet edilmesini, şölende bunlara bolca içki içirtilip bunların hileyle tutuklandıktan sonra Colbors Han'a saldırmanın daha

⁸¹ Bu vaka, 1959 baskısından tamamen çıkarılmış, 2002 baskısında ise kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.176; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.190.

⁸² Bu vaka, 1959 baskısından tamamen çıkarılmış, 2002 baskısında ise kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.176; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.190.

⁸³ Bu vaka, 1959 baskısından tamamen çıkarılmış, 2002 baskısında ise kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.176; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.190-195.

⁸⁴ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarından tamamen çıkartılmıştır.

⁸⁵ Bu vaka, 1959 baskısından tamamen çıkarılmış, 2002 baskısında ise kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.176; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.195-196.

⁸⁶ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.176; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.196.

⁸⁷ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.177-179; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.197-199.

⁸⁸ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında çok kısa verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.180; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.199.

⁸⁹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.180; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.199.

Turkish Studies

uygun olacağını söyler. Bu teklifi uygun bulunur ve bu sırrın kimseye söylenmemesi için herkese yemin verdirilir.

Colbors Han, kırk yiğidine şölene gitmemelerini, bunun bir tuzak olduğunu söyler ve eğer gerçekten şölen olsaydı beni de çağırması gerekirdi, der. Yiğitler gerçekten kötü niyet besliyorsa Kögöy Han'ın yurdunu yağmalayıp gelelim derler.

Şölene çağrılan kırk yiğidin sarhoş olmalarında yararlanan Kögöy ve Tagay Han onları hileyle tutuklatır. Kırk yiğidin elleri ayakları bağlandıktan sonra Colbors Han'ın yurduna sefer düzenlenip talan edilir, tacı tahtı elinden alınıp Colbors Han öldürülür⁹⁰.

Colbors Han'ın eşi Gülaypa ve gelini Orolhan, Aşırбек'e teslim edilir. Soltonoy, Şabek ve Er Kıyır zindana atılır⁹¹.

Bir gün Uyul Han, Temir Han ve Bolot Han'a ne olduğunu Turan'dan sorar. Turan ölmediklerini, kopuz çalıp kargalarla yurtlarından haber aldıklarını söyler. Uyul Han, bahadırların öldürülmesi emrini verir; fakat Küçöm adlı vezir, "onları bizim şair Şırgıy ile atıştırılalım, zaten Şırgıy'ı da yenmeleri mümkün değil, yenerlerse serbest bırakalım, yenilirlerse öldürelim" der. Han bu teklifi uygun bulur⁹².

Turan gelip durumu iki bahadıra bildirir. Bahadırlar, Moldo Nakış ile vedalaşıp tekrar gelip onu kurtaracaklarına dair ant içerler. Temir Han'ı yedi kişi, Bolot Han'ı Temir Han da içlerinde olmak üzere on iki kişi zindandan zor çıkarır⁹³.

Temir Han ve Bolot Han Uyul Han'ın sarayına kopuz çalarak girerler ve şair Şırgıy'ın karşısına otururlar. Atışmayı, Uyul Han'ın vezir Küçöm başlatır ve ilk şiiri Şırgıy söyler. Ona cevabı Temi Han verir ve Şırgıy, Temir Han'ın sözlerine cevap veremediği için atışmayı kaybeder⁹⁴.

Uyul Han, atışmayı kazanan Temir Han ve Bolot Han'a binneleri için katır ve yemeleri için de erzak verilip yolcu eder. Şair Şırgıy'ın bütün malını mülkünü alıp hazineye devreder⁹⁵.

Yenilgiyi hazmedemeyen Şırgıy, iki yüz kadar adam toplayıp Temir Han ve Bolot Han'ın arkasına düşer; fakat iki bahadır, Şırgıy ve iki yüz adamını perişan ederler, atlarını ve birkaç adamını da elinden alırlar⁹⁶.

Kögöy Han, kızı Pahtıhan ile vezirinin oğlu Samatay'ı evlendirmek ister. Pahtıhan Samatay ile evlenmeyeceğini söyler. Kögöy Han kızını ikna etmek için önce bir adamını gönderir. Kız ikna olmaz. Sonra gelinlerden ve kadınlardan oluşan bir kabile yollar, Pahtıhan bunların teklifini de reddeder. Son olarak bir şeyh, bir sofu bir de molladan oluşan bir kabile yollar. Pahtıhan son

⁹⁰ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.190; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.213.

⁹¹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.193; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.213.

⁹² Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.193; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.215.

⁹³ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.195; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.216.

⁹⁴ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.200; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.222.

⁹⁵ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.200; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.222-226.

⁹⁶ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.200; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.229-233.

Turkish Studies

gelenlere de razı olmadığını söylese de bunlar korkularından hana kızın ikna olduğunu söylerler. Han Kögöy büyük bir düğün yapmak için hazırlıklar yapmaya başlar⁹⁷.

Kögöy Han, Aşırbek'in eşini elinden alarak başkasına verir. Gülaypa'yı Aşırbek'e teslim eder. Karatal Kariya'nın bütün malını mülkünü alarak onları Çınabat şehrinden çıkarır. Gülaypa, Aşırbek, Karatal ve Orolhan Çeçtöbö'nün başında yeri kazarak ev yaparlar ve orada sefalet içinde yaşamaya başlarlar⁹⁸.

Uyul Han'dan kurtulan Temir Han ve Bolot Han yurtlarına gelirler. Yurtlarında düğün olduğunu öğrenirler. Kılık kıyafetlerini değiştirip düğüne iki ozan kılığında gelirken yolda Tacihan adlı bir Kırgız gencinden olup bitenleri öğrenirler. Bahadırlar, Tacihan'ı geldiklerini müjdelemesi için ailelerine gönderirler⁹⁹.

Kögöy Han'ın vergi memurları Aşırbek'e gelerek düğün vergisini vermesi gerektiğini söylerler. Aşırbek malı mülkü olmadığını söyleyerek bunu şiddetle reddeder¹⁰⁰.

İki bahadır, Kögöy Han'ın düğüne ozan kılığında katılıp hanın izzet ü ikramına mazhar olurlar. Toyda Temir Han ile Bolot Han atışma yapıp Kögöy Han'ın yaptıklarını üstü kapalı olarak zikrederler¹⁰¹.

Atışmayı dinleyen Pahtıhan ozanlardan birinin Bolot Han olduğunu anlar ve Bolot Han'a kendini şiirle tanıtır. Pahtıhan'ın sözlerine inanmayan Temir Han ve Bolot Han çeşitli suallerle onu denerler ve sonunda sözlerine inanırlar. Bu durum halk arasında büyük bir kargaşanın çıkmasına sebep olur¹⁰².

Temir Han ve Bolot Han'ın geldiğini öğrenen Tacihan ve Aşırbek, Kögöy Han'a saldırırlar. Toyda bulunan Kırgızlar ile Temir Han ve Bolot Han da bu saldırıya iştirak edip Kögöy Han'ı elinden babalarının tacını, tahtını geri alırlar¹⁰³.

Temir Han ve Bolot Han babalarının tahtına kavuştuktan sonra Moldo Nakış'ı zindan kurtarmak için Uyul Han'ın diyarına tekrar gideceklerini söylerler. Anneleri Gülaypa ve Temir Han'ın eşi Orolhan buna razı olmaz¹⁰⁴.

Temir Han ve Bolot Han anneleri Gülaypa'ya Satar Tapan adlı Colbors Han'ın yakın akrabası kurnaz bir kişiyi yollayarak onu ikna ederler¹⁰⁵.

Annelerinden izin alan Temir Han ve Bolot Han savaş hazırlığı olmak üzere asker toplamaya başlarlar¹⁰⁶.

Temir Han, kendine tabii doğu taraftan Karkıra, Tekes yurduna, Kazaklara, Türkistan tarafından Tama halkına, Özbeklerden Kaldarhan ve Katagan Han'a, Andican, Hokand, Margulan,

⁹⁷ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.200-204; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.213.

⁹⁸ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında verilmemiştir.

⁹⁹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.204-208; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.234-238.

¹⁰⁰ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında verilmemiştir.

¹⁰¹ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.212-214; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.241-242.

¹⁰² Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.214-217; Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.244-245.

¹⁰³ Bu vaka, 1959 ve 2002 baskılarında kısaltılarak verilmiştir. Bu konuda bk. Saparbek Zakirov, **age**, s.217-220 (1959 baskısı bu vaka ile bitmektedir); Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.247-250.

¹⁰⁴ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.251-253.

¹⁰⁵ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.255.

¹⁰⁶ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, **age**, s.259.

Turkish Studies

Namaygan, Akıs, Türkmen, Buhara ve Taşkent taraflarından Barkutbek'e, dayısı Tagay Han'a, Taalaybek, Kanat bahadırlara, Baymama'ya mektup yazıp askerlerini toplayıp gelmelerini emreder¹⁰⁷.

Temir Han gelen han, bey ve askerlere şölen verip yaşlılardan dua alır. Yüz dokuz bin askerle kopuz çalıp şenlikler yaparak sefere çıkar¹⁰⁸.

Uyul Han, Temir Han ve Bolot Han'ın asker toplayacağını düşünerek gece-gündüz uyuyamaz hale gelir. Beylerini, vezirlerini ve akıllı kişileri çağırıp Kırgız yurdunu onlar harekete geçmeden talan edelim, der¹⁰⁹.

Uyul Han, yüz bin asker toplar ve başına da Madılbek'i komutan olarak atar¹¹⁰.

Temir Han, başta kırk yiğit olmak üzere yüz adamını öncü olarak yollayacağını ve kimlerin bu işi yapacağını sorar. Er Soltonoy, ben varım, der. Er Soltonoy'a Er Şabek, Kaldarhan, Altınhan, Nar Balban, Kıyır Bahadır, Aslanhan, Alban, Kalman, Er Bürküt katılır¹¹¹.

Er Soltonoy komutasındaki yüz kişi yola koyulur, yedi gün yol aldıktan sonra düşmana rastlarlar¹¹².

Düşmanla karşılaştıkları sırada yüz kişinin içinde Bürküt adlı bahadır, savaşa girmeden önce çok korkan; fakat savaşta ise gözü hiçbir şey görmeyen birisidir. Er Şabek, onun atına kırbaç vurup ürktür. Bürküt, düşmana karşı tek başına gider. Kalmuklar bu Kırgız'ın bahadırı diye ikiye ayrılıp kaçarlar. Bürküt geri döndüğünde hem kendisinin hem atının her yeri yara bere içindedir¹¹³.

Kalmuklara başta Er Kıyır olmak üzere Kırgızlar, Kalmuk kıyafeti giyerek saldırır. Karanlıkta kimin Kırgız, kimin Kalmuk olduğunu seçemeyen Kalmuk askerleri birbirini öldürürler. Kalmuklardan o gece elli bin kişi ölür¹¹⁴.

Sabah olunca durumun farkına varan Uyul Han çok üzüлüp ağlasa da kendini toparlayıp askerlerine "böyle olsa da Kırgız'ı yenebiliriz" diye öğüt verir¹¹⁵.

Madılbek, Uyul Han'a bunların Kırgızların öncü askeri olduğunu ve geri dönmeleri gerektiğini söyler. Aksi takdirde yeniliriz, diye akıl verse de Uyul Han'a dinlemez¹¹⁶.

Kırgızların öncü kuvveti Kalmuklara tekrar saldırırlar. İkinci saldırıda Uyul Han'ın yüz bin askerinden sadece beş bin askeri kalır. Bu saldırıda yüz Kırgız bahadırından otuz altısı ölür¹¹⁷.

Bütün askerini kaybeden Madılbek ve Uyul Han savaş meydanını bırakıp Orgut şehrine doğru kaçarlar¹¹⁸.

Kırgızlar, Kalmukların Orgut şehrini kuşatırlar. Kıyır Bahadır Kalmukça, Uyul Han'dan kendilerine elçi gönderilmesini isteyen bir mektup yazıp kalenin içine atar¹¹⁹.

¹⁰⁷ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.259.

¹⁰⁸ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.260.

¹⁰⁹ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.260.

¹¹⁰ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.260.

¹¹¹ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.260-262.

¹¹² Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.263-264.

¹¹³ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.264.

¹¹⁴ Bu vaka, 2002 baskısında verilmemiştir.

¹¹⁵ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.267.

¹¹⁶ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.267-269.

¹¹⁷ Bu vaka, 2002 baskısında verilmemiştir.

¹¹⁸ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.269.

¹¹⁹ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.270.

Turkish Studies

Han Uyul bu isteğe uygun olarak dışarı elçi gönderir. Elçilerden, Kırgızların amacını öğrenmelerini ister.

Temir Han da Uyul Han'a tekrar mektupla cevap verir. Mektupta savaşalım teklifi vardır. Bu teklif karşısında Han Uyul savaştan başka çaresinin olmadığını anlar¹²⁰.

Han Uyul genç ihtiyar demeden yurdundan on iki gün boyunca asker toplar¹²¹.

Kırgızlar iki ordunun geniş bir ovada çarpışması için geri çekilirler. Kırgız askerleri büyük bir tepede, Kalmuk askerleri de kalenin çevresine mevzilenirler. Savaş hazırlıkları buralarda gece gündüz devam eder¹²².

Kalmukların savaş hazırlığını bitirdiğini gören Temir Han, Aşırbek'i Cılcımakök atı ile tek başına savaş meydanına salar. Aşırbek'e karşı Kalmuklardan Tırmış Bahadır çıkar. Aşırbek, Tırmış dâhil olmak üzere o gün Kalmuklardan seksen dokuz bahadırı öldürür¹²³.

Uyul Han, bu duruma dayanamayıp oğlu Çulu'yu meydana sürer. Çulu hem Aşırbek'i hem de Nar Balban'ı yener. Soltonoy ve Şabek dâhil on iki Kırgız bahadırını da esir alır. Bu bahadırlar da Moldo Nakış'ın yattığı zindana atılırlar¹²⁴.

Çulu'nun karşısına bu defa Bolot Han çıkar. Çulu ve Bolot Han önce mızrakla, sonra topuzla ve kılıçla vuruşurlar; fakat birbirilerini yenemezler. Bunun üzerine güreş tutarlar, güreşte de yenişemezler. Son olarak karşılıklı tüfek atma yarışmasına girerler. Yarışma sırasında Bolot Han, Çulu'yu Kıyır Bahadırın tavsiyesiyle haya bölgesindeki boşluktan vurur ve öldürür¹²⁵.

Çulu'nun öldüğünü gören babası Uyul Han bu duruma çok üzülür ve yaptığı hataları tek tek halkın önünde kabul eder¹²⁶.

Kırgızlar karşısında çaresiz kalan Kalmuklar başta Uyul Han olmak üzere kaçmaya başlarlar. Uyul Han ve ordusu kaleye girerler ve kale kapılarını kapatırlar¹²⁷.

Kalmukların kaçtığını gören Kırgız askerleri kalenin önüne gelirler. Temir Han, Uyul Han ve Madılbek'e savaşa savaşa, savaş değilde istediklerimiz yapın diye okun ucuna bağladığı mektubu atar¹²⁸.

Uyul Han bu mektuba cevap vermez. Bunun üzerine Temir Han, Kıyır Bahadırı tek başına kalenin içine yollar. Kıyır Bahadır Çin'den gelen kervanlarla birlikte kaleye girmeyi başarır. Saraydaki muhafızlara Çin hakanının elçisi olduğunu Uyul Han'a haber getirdiğini söyler. Uyul Han'a da aynı şeyleri söyleyerek inandırır. Uyul Han ve eşi huzur içinde uyurken bunların burnuna ilaç sürer ve derince uyumalarında yararlanıp hem Uyul Han'ın hem de eşinin saçını sakalını keser. Gece yarısı kaleden askerle çarpışarak çıkmayı başarır¹²⁹.

Kale kapısını Bolot Han'a açtıran Temir Han, Uyul Han'a Kıyır başkanlığında dört elçi yollar. Kıyır Bahadır ve arkadaşlarını gören Uyul Han, ne istiyorsunuz, ne istiyorsanız alın sizin

¹²⁰ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.271.

¹²¹ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.272-273.

¹²² Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.273.

¹²³ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.275-277.

¹²⁴ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.277-279.

¹²⁵ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.279-281.

¹²⁶ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.281, 282.

¹²⁷ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.282, 283.

¹²⁸ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.283.

¹²⁹ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılmıştır. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.283-286.

Turkish Studies

olsun, der. Kıyır Bahadır, on iki bahadır ve Moldo Nakış'ın zindandan çıkarılmasını, Moldo Nakış'a süslü at vermesini ve bu atı da Madılbek'in sürmesini istediklerini söyler¹³⁰.

Uyul Han, Kırgız elçilerinin bütün isteklerine cevap verir. On iki bahadır ve Moldo Nakış'ı zindandan çıkarır, Moldo Nakış'a süslü en güzel atlardan verir, on iki bahadırı da en güzel giysilerle donatıp salıverir¹³¹.

Temir Han, Madılbek'in eşi Anarhan'ı kendilerine zindanda yardım eden Turan'a verir. Madılbek'i ellerinden ve ayaklarından bağlatarak günde yedi kamçı vurulmasını emretti. Temir Han, son olarak Kalmukları vergiye bağlayarak yurduna dönmeye karar verir¹³².

Temir Han Kalmuklara karşı savaşa çıkarken hanlığa Karatal Kariya'yı getirir, eşi Orolhan'ı da birinci veziri yapar¹³³.

Çınabat'tan çıkan Özbek kervanları Afganistan'a varır. Orada Afgan hanı Şay Calil Han'a Kırgız askerlerinin Kalmuklar gittiğini, uzun süredir orda olduğunu ve dönmediğini haber verir¹³⁴.

Bunu fırsat bilen Şah Calil Han savaşa hazırlanır ve dokuz bin asker toplayıp Kırgız yurduna gelir ve şehri muhasara altına alır. Şehir iki ay muhasara altında kalır¹³⁵.

Muhasaraya pek fazla dayanamayan Karatal Kariya, beş bin Kırgız askeri alıp Calil Han'la savaşıma karar verir. Savaşta iki taraf da birbirini yenemez ve geri çekilirler¹³⁶.

Karatal Kariya, yetmiş altı yaşında olmasına rağmen Afgan Hanı Calil Han'ı teke tek er meydanına çağırır. Calil Han bir taraftan çıkmaya korkar, diğer taraftan bu durumdan utanır. Fakat korku baskın gelir ve Karatal'ın üstüne iki bin asker gönderir. Karatal yaşına rağmen on altı Afgan bahadırını öldürür, yirmi yedi bahadırı esir alır¹³⁷.

Temir Han Çınabat şehrine on beş günlük yolda iken bir kervana tesadüf eder. Kervancıbaşı Çınabat'ta olanları Temir Han'a nakleder. Bunun üzerine Temir Han ve Bolot Han Bahadırlar, Soltonoy, Şabek ve kırk yiğit başta olmak üzere en iyi bahadırları seçip Karatal Kariya'ya yardıma gönderirler. Yardım gelmesiyle Kırgızlar Afganları yenilgiye uğratır. Afgan hanı Calil Han Kırgızlara esir düşer¹³⁸.

Temir Han yurduna döndüğünde tacını, tahtını yerinde görür. Calil Han'ı kendine vezir yapar. Maldıbek'i türlü sözlerle utandırır ve affeder. Sonra da kırk yiğidin içine koyar. Babasının ölü aşını verdikten sonra Moldo Nakış ile annesi Gülaypa'yı evlendirir. Temir Han tahtında halkıyla mutlu olarak ömür sürer¹³⁹.

2.2. Destanın Kelime Kadrosu Üzerinde Yapılan Tahrifatlar

Destanın el yazma nüshası ile basılı nüshalarını dini terimler ve kişiler temel alınarak karşılaştırdığımızda arada sayıca büyük farklılıklar olduğu görülmektedir. Bunun nedeni vaka örgüsüne yapılan müdahale olabilir. Destanın vaka örgüsüne yapılan müdahalenin de ideolojik temele dayandığı açıktır. El Yazma Nüshada Temir Han ve Bolot Han'a zindanda arkadaşlık yapan, onlara yol gösteren, zindandan çıkarken kahramanlara dua eden kitap ehli (destanda derviş

¹³⁰ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.286.

¹³¹ Bu vaka, 2002 baskısında verilmemiştir.

¹³² Bu vaka, 2002 baskısında verilmemiştir.

¹³³ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.286, 287.

¹³⁴ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.287.

¹³⁵ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.287.

¹³⁶ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.288.

¹³⁷ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.288-290.

¹³⁸ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.291-292.

¹³⁹ Bu vaka, 2002 baskısında kısaltılarak verilmiştir. bk. Abdıldacan Akmataliyev, *age*, s.292.

tipinde) Moldo Nakış'la ilgili vakaların 1959 baskısında sadece Uyul Han'ın düşünüyorması kısmının verilmesi, 2002 baskısında ise Uyul Han'ın düşünüyorduktan sonra gazaba gelen hanın Moldo Nakış'ı zindana attırmasından sonraki kısımlar kitaba hiç alınmamıştır. Bu durum ehl-i kitap, aydın Müslüman tipini destandan çıkartma gayretinden başka bir nedene dayanamaz görünmektedir.

<u>Kelime</u>	<u>El Yazma Nüsha</u>	<u>2002 Baskısı</u>
Kuday	101	51
Alda/Alla/Alda Taala	18	14
Yaratıcı	7	7
Müslüman	5	3
Hız. Ali	5	2
Kâfir	6	6
Essalamü Aleyküm	8	8
Peygamber	1	-
Kelime-i Şahadet	1	1
Namaz Kılmak	1	1
Kızıtalak ¹⁴⁰	7	5
Kuran	2	-
Moldo (Molla)	60	35
Türkistan	1	1
Türkmen	1	1
Turan (özel isim)	28	19
Kırgız	678	416
Kalmuk	997	673

2.3. Destanın İmla ve Ses Hususiyetleri Üzerinde Yapılan Tahrifatlar

Sovyetler Birliği, o dönemde Türk boylarının kullandığı yazı dili Tatar ve Çağatay Türkçesini, boylar arasında kültürel ve dini birliğin esas amili olarak görmüş, bu birliği bozmak için her Türk boyu için farklı alfabe ve dil yaratma gayretinde olmuştur. İlimskiy'in fikri önderliğinde boylarının kullandığı Türkçeye "Kırgız Dili, Kazak Dili, Özbek Dili, Tatar Dili" gibi farklılıkları ön plana çıkarıcı adlar veren Sovyetler, Türk boyu için farklı alfabeler yaratarak boylar arasındaki kültürel etkileşimi en aza indirmek istemiştir. Bu amaçlarını boyların öz evlatları yoluyla yapan Sovyetler, bu yolla boylar arasındaki kültürel bağı kopardığı gibi her boyun dilini diğerinden üstün gösterme gayretleriyle boylar arasındaki küçük çekişmeleri de kavgaya kadar taşımıştır¹⁴¹.

¹⁴⁰ Bu kelime "kız ve talak" kelimelerinin birleşmesinden mürekkep olup "boşanma, nikâhı kaldırma" anlamlarına gelir. Kelime destanda "murdar, pis, lanetli, kahrolası" anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime için bk. K. K., Yudahin, **Kırgız Sözlüğü**, II. Cilt, (çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ank., 1998.

¹⁴¹ Bu konuda bk. İsa Özkan, **Bengü İzler**, Ank., 2007; Nezir Temur, **Folklor ve İdeoloji**, TKAE Yay., Ank. 2011; Füsün Kara, "Rusya'nın Kırgızistan'daki Koloni Siyaseti (1852-1917)", FÜ, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17, S.2, Elazığ-

Destanın 1959 baskısı ve gerekli arşiv incelemesi yapılmadan 1959 baskısı temelinde yapılan 2002 baskısı, Er Soltonoy Destanı üzerinden de “Kırgız Yazı Dili” yaratma gayretlerinin varlığını göstermektedir. Destanı nazma döken Süyörkul Abdrahmanov, babasının moldo (din âlimi, aydın, okur-yazar) olması nedeniyle Çağatay Türkçesi çevresinde yetişmiş, ilk eğitimini bu Türkçe çerçevesinde yapmış, daha sonra Rusçayı öğrenmiş, son olarak da Sovyetlerin yarattığı “Kırgız Dili” terimi ile aşına olmuştur¹⁴². Bu nedenle destancıda hem kelime kadrosu hem de ses ve imla hususiyetleri bakımından her üç dilin tesirini görmek mümkündür. Bu bağlamda kısa sürede üç farklı yazı dili ile tanışan destancının eserinde imla bozukluklarına, ağız özelliklerini yansıtan kelime, deyim ve deyişlere rastlanması olağan gözükmemektedir. Bu olağanlığa karşın destanın 1959 baskısı ile 1959 baskısını temel alan 2002 baskılarında yöresel ve geleneksel unsurların (özellikle ses hususiyetleri ve imla bakımından) yerine yeni yazı dilinin ses ve imla hususiyetlerinin ikame edildiği görülmektedir. Bu açıdan destanın El Yazma Nüsha ile 2002 baskılarını karşılaştırsak:

Günümüz Yazı Dili	El Yazma Nüsha	2002 Baskısı
Akın	Akın/Ahun/Ahın	Akın
Akmak	Ahmak/Akmak	Akmak
Appak	Appak/Apbak	Appak
Az	Az/As	Az
Bul	Bul/Bu	Bul
Birotolo	Birotolo/Biretele	Birotolo
Carat	Carat/Cerahat	Carat
Calpı	Calpı/Opşu	Calpı
Door	Door/Dour	Door
Dalay	Dalay/Talay	Dalay
Emi	Emi/Endi	Emi
Irakmat	Irakmat/Irahmat	Irakmat
Kan	Han/Kan	Kan
Kayır-	Kayır-/Hayır-	Kayır-
Körö	Körö/Görö	Körö
Padışa	Padışa/Badışa	Padışa
Oşentip	Oşentip/Öşüntüp/Oşentüp	Oşentip
Payda	Payda/Bayda	Payda
Pul	Pul/Bul	Pul

2007; Fatma Tombak, “20. Yüzyıl Sovyet Rusyası’nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies (international Journal of History)**, 3/2, 2011; Mehmet Yüce, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.162, Haziran-2006; Mehmet Aça, “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminkiy ve Ardıllarının Rolü” **Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite**” (hzl. Ertan Efeğil, Pınar Akçalı), Gündoğan Yay., İst., 2003, s.26; Şınar Aulebekova, “Kazaklara ve Diğer Topluluklara Kiril Alfabesinin Kullanılmasına Dair N. İ. İlminkiy’in Düşünceleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.148, Şubat-2004.

¹⁴² Mehmet Çeribaş, 2011, *age*, s.41-48.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

Uvazir	Ubazir/Vazir	Uvazir
Urmattap-	Urmattap-/Hurmattap-	Urmattap-
Talaa	Talaa/Dalaa/Tala	Talaa
Öltürgön	Öltürgen	Öltürgön
Cürgönçö	Cürgençe	Cürgönçö
Bölünsö	Bölünse	Bölünsö
Köbünön	Köbünen	Köbünön
Münözün	Münesin	Münözün
Eköö	Eköö/Ekööbü	Eköö/Ekööbü
Biröö	Biröö/Birööbü	Biröö/Birööbü
Kızıtalak	Kızıtalak/Kıstalak	Kızıtalak
Casool	Casool/Casaul/Cazool/Cazoul	Casool/Cazool
Torpok	Torpok/Muzoo	Torpok

Tabloda görüldüğü üzere Süyörkul Abdrahmanov'un dilinde Tündük-Batış (Talas ağız) özellikleri görülmektedir. Özellikle sayılarda rastladığımız "birööbü, ekööbü, üçööbü" şekilleri Tündük (Talas ağız) ağzının en karakteristik özelliklerindedir. Yine "z" konsonantının "s" şeklinde söylenişi de Talas yöresinde yaygın olarak görülmektedir. Buna karşın destanın 2002 baskısında kelimelerin "s"li (enebis (anamız), münösün (karakterin), oosu (ağız), kesinde (zamanında) şekillerine hiç yer verilmemiş; bunların yerine yazı dilinde kullanılan "enebiz, münözün, oozu, kezinde" şekilleri tercih edilmiştir.

Kırgız Türkçesinde "h" konsonantı yabancı kökenli kelimeler dışında hemen hiç kullanılmaz. Hatta Arapça, Farsça, Rusça gibi yabancı dillerden geçen ve içinde "h" sesi olan kelimelerde "h" sesi ya düşer ya da "k" ve "g" sesine dönüşür (Allah-Alla/Alda, hayvan-ayban, hava-aba, Hasan-Asan, hürmet-urmat, baht-bakıt, Hamburger-Gamburger) gibi. Destanda buna karşın "h" sesleri bazen korunmuş (hurmat, han, İbrahim gibi kelimelerde) gözükmektedir. Fakat 2002 baskısında destancının "h" sesini koruduğu kelimeler de yazı diline uygun olarak "k" sesi ile yazılmıştır (urmat, kan, irakmat gibi).

Destanda Kazak Türkçesine özgü kullanımlara da rastlanmaktadır. Kırgız Türkçesinde ikiz ünlü olarak rastlamadığımız "casool, cazool" gibi kelimeler "casoul, cazoul" şekillerinde yer almış; fakat destanın 2002 baskısında bu kelimeler Kırgız yazı diline uygun olarak (casool/cazool) şekillerinde yazılmıştır. Bu durum destancının hayatının büyük bir kısmını Kazakistan'ın Oluya Ata (günümüzde Jambıl) şehrinde geçirmesinden kaynaklanabileceği gibi Talas bölgesinin Kazakistan'a yakın olmasından da neşet edebilir.

Kırgız Türkçesi, dudak (düzlük-yuvarlak) uyumunun en sağlam olduğu Türk lehçelerinden biridir ve ünlü yuvarlaklaşması bu lehçenin en karakteristik özelliğidir. Buna karşın destanda bazı kelimelerde (cürgençe, öltürgen, bölünse gibi) bu kuralın işletilmediği görülmektedir. Fakat destanın her iki baskısında bu kural işletilmiş, destancının imlası dikkate alınmadan ilgili kelimeler "cürgönçö, öltürgön, bölünsö" şekillerinde yazılmıştır.

Kırgız Türkçesi kelime başındaki ötümsüz sesleri birkaç istisna dışında (fatiha-bata, fukara-bukara, felaket-balaket gibi) daima korumuştur. Hatta "günah-künöö, gayret-kayrat, gaflet-kapilet" gibi yabancı dillerden alınan bazı kelimelerde bile bu kuralın işletildiği görülmektedir. Destanın el

Turkish Studies

yazma nüshasında bu kuralın bazı kelimelerde (badışa, görö, bayda, bul gibi) işletilmediği anlaşılmakta; fakat eserin 1959 ve 2002 baskılarında bu kelimelerin yazı diline uygun olarak verildiği görülmektedir.

Sonuç

Folklorla olan ilginin “romantik milliyetçilik” akımı ile başlaması, bu akımın ulusal bilincin uyandırılması yolunda folklordan sık sık yararlanılması, gelecekteki folklor çalışmalarının doğal seyrinden çıkıp başka amaçlarla kullanılacağına işaret etmekteydi.

Ruslar, folklor çalışmalarında Almanlarla yakın ilişki içinde olmuşlar, çalışmalarında kullandıkları fikri çerçeve ve metotları Almanlardan öğrenmişlerdir. Romantik milliyetçi akımın sistemli hale getirdiği Alman folklor çalışmaları, önce Alman Birliğinin kurulmasına hizmet etmiş, ardından da Ruslar tarafından Rus ulusal kimliği oluşturulması yolunda kullanılmıştır.

Folkloru kullanarak uluslaşmanın yöntemlerini geliştiren Ruslar, hem Çarlık hem de Sovyet Döneminde Türk ve İslam İdeali etrafından yumak olmuş her Türk boyundan nasıl farklı milletler yaratacağının yollarını çok iyi öğrenmişlerdir. Bu amaçlarını gerçekleştirmek için Türk lehçelerini bilen uzmanlar yoluyla Türkistan sahasında araştırmalar yapan Ruslar, merkeze gönderilen raporlar doğrultusunda yeni tezler geliştirilmişlerdir. Bu amaçla hem Çarlık Döneminin bütününde hem de Sovyetlerin ilk yıllarında yerel unsurlar desteklenmiş, lehçeler dilleştirilmeye, din unutturulmaya çalışılmış, boyculuk elden geldiğince desteklenmiştir.

Bölgeyi işgal etmek için sistemli olarak yapılan bu çalışmalar kısa zamanda meyvelerini vermiş, her Türk boyundan bir millet, her Türk lehçesinden de bir dil yaratılmış; bu boylar sunî birtakım davalarla birbirine düşman edilmiştir. Türkleri bir arada tutan Türk dili-İslam dini gibi iki başat unsurun hâkimiyetine son veren Bolşevikler, bundan sonra “Sovyet insan” tipini yaratmanın yollarını aramışlardır. Özellikle Stalin Dönemi ile başlayan bu yeni insan tipini yaratma gayretlerinden folklor ürünleri de nasibini almış; ideolojiye zıt folklor ürünlerini masabaşı çalışma ile ideolojiye uygun hale getirilmesi çabaları hızlanmıştır.

Kırgız Türkleri üzerinde yapılacak çalışmalarda Kırgızların dili, dini, edebiyatı, kültürü, felsefesi, sosyal yaşamı olan Manas ve diğer kahramanlık destanları üzerinde masabaşı çalışmalar yapılmadan başarılı olunamayacağını anlayan Sovyet fikir önderleri, II. Dünya Savaşı sırasında halkın masumane duygularından yararlanmak için kullandıkları kahramanlık destanlarını, 1950’li yıllardan sonra ideolojiye aykırı muhtevalar içerdiği gerekçesiyle “kurama varyantlar” şeklinde ideolojiye uygun hale getirmişlerdir. Destanlardaki “Sovyet İnsan tipine” aykırı unsurları “özellikle Türklük ve İslam’la ilgili unsurları” destanlardan temizleme yoluna gitmişlerdir. Bu amaçla Manas, Semetey başta olmak üzere Er Töştük, Er Tabıldı ve Er Soltonoy gibi kahramanlık destanlarına yeni içerikler kazandırmışlardır. Bu destanların sadece içeriklerine müdahale edilmemiş, suni olarak yaratılan milletlere, suni yeni yazı dilleri de yaratmak zorunda oldukları için destanların diline de müdahale etmişlerdir. Bu bağlamda 1951 yılında Süyörkul Abdrahmanov tarafından nazma dökülen Er Soltonoy Destanı ilk olarak 1959 yılında basılmış, bu baskıda destanın sadece ideolojisine değil, esas nüshadan farklı olarak diline ve imlasına da müdahale etmişlerdir. Söz konusu destanın 1959 baskısında vaka örgüsünden birçok bölüm çıkarıldığı gibi birçok bölüm de kısaltılarak verilmiş, özellikle kitap ehli Moldo Nakışla ilgili vakalar başlamadan destan sonlandırılmıştır. Eserin 1959, 2002 baskıları ile el yazma nüshasını karşılaştıran bu çalışma, genelde Türk kahramanlık destanları, özelden de Kırgız kahramanlık destanları üzerinde Sovyetlerin yaptığı tahrifatları görmek açısından dikkate değer bilgiler sunmaktadır. Çalışma aynı zamanda, ideolojik amaçlarla folklordan nasıl yararlanıldığını ve ilmî gözlükten uzak folklor çalışmalarının insanlığa hizmet değil, bilakis insanlığın doğal mecrasında devam eden yaşam biçimine müdahale

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/1 Winter 2012

olduğunu, bu tip müdahalelerin de gelecekte çözümü zor toplumsal sorunlara zemin hazırlayacağı gerçeğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- ABDULVALİYEV İ.-A. AKMATALİYEV vd., **Kırgız Tilinin Sözdüğü**, Bişkek, 2010.
- AÇA Mehmet, “Orta Asya’da Uluslaşma Süreci ve Türkiyat Araştırmalarında Rus İlminkiy ve Ardıllarının Rolü” **Orta Asya’nın Sosyo-Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam, Milliyet ve Etnisite** (hızl. Ertan Efegil, Pınar Akçalı), Gündoğan Yay., İst., 2003.
- AKMATALİYEV Abdıldacan-A. CAYNAKOVA vd., **Kırgız Adabiyatının Tarihi**, II. Tom, 2004.
- AKMATALİYEV Abdıldacan, **Er Soltonoy**, El Adabiyatı Seriyası 16. Tom, Bişkek, 2002.
- AKMATALİYEV A.-R. SARİPBKOV-M. MUKASOV, **Er Töştük (S. Karalayev Aytuusu Boyunça)**, El Adabiyatı Seriyası, II. Tom, Bişkek, 1996.
- ALİYEK KULMATOV, **Manasçılar cana İzildööçülör**, Bişkek, 1995.
- AULEBEKOVA Şınar, “Kazaklara ve Diğer Topluluklara Kiril Alfabetinin Kullandırılmasına Dair N. İ. İlminkiy’in Düşünceleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.148, Şubat-2004.
- BAYCİYEK Mar, “Manas Destanı Kalbimin Ağrısıdır (akt. Doğan GÜRPINAR), **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C.VI, S.12 (2004).
- CAYNAKOVA A.-R. KİDIRBAYEVA, **Manas (Sayakbay Karalayev Variantı Boyunça)**, I. Kitep, Frunze, 1984.
- CUMALİYEK Kurmanbek, Mirlan CUMALİYEK, **Çüydük-Talastık Manasçılar cana Semeteyçiler**, Bişkek Gumaniter Üniversitesi, Bişkek, 2006.
- ÇERİBAŞ Mehmet, **Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin- Tıpkıbasım)**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank., 2010.
- ÇERİBAŞ Mehmet, **Kırgız Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı**, TKAE Yay., Ank., 2011.
- ÇOBANOĞLU Özkul, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yay., Ank., 1999.
- DIYKANOVA Ç.K.-L.S. SULAYMANOVA-E. T. TÖLÖKOVA, **Kırgız Tilin Üyrönöbüz**, Bişkek, 1997.
- FEDAKAR Selami, “Özbekistan’da Destan Çalışmalarının Tarihçesi”, **Millî Folklor**, Yaz-2004, S.62.
- İNAN Abdülkadir, “Manas Destanı II”, **Makaleler ve İncelemeler**, I. Cilt, TTK Yay., Ank., 1998.
- KALENDEROĞLU İhsan, “Türkmenistan’da Dede Korkut Hakkında Yapılan Çalışmalar”, **Turkish Studies**, C.6/1, Kış 2011.
- KARA Füsün, “Rusya’nın Kırgızistan’daki Koloni Siyaseti (1852-1917)”, FÜ, **Sosyal Bilimler Dergisi**, C.17, S.2, Elazığ-2007.
- KEBEKOVA Batma, “Er Tabıldı-Halk Tarihinin Küzgüsü”, **Şırdakbek, Er Tabıldı** (hızl. Akmataliyev, Kebekova, Ahmmedov), Bişkek, 2002.
- Kırgız Destanları IX: Er Soltonoy**, (hızl. A. AKMATALİYEK, A. KİDIRMAMBETOVA, S. ZAKİROV; akt. Dr. İsmail Turan Kallimci), TDK Yay., Ank., 2010.
- Kırgız-Sovet Ensiklopediyası**, III. Tom, Frunze, 1978.
- Manas Ensiklopediya**, I. Tom, Bişkek, 1995.
- Manas Ensiklopediya**, II. Tom, Bişkek, 1995.
- MUSAYEK Samar, “Çoğ Manasçı Sayakbay cana Al Aytkan Variant”, **Manas (Sayakbay Karalayevdin Variantı Boyunça)**, (hızl. Raisa KİDIRBAYEVA, A. CAYNAKOVA), Frunze, 1984.

- MUSAYEV vd., **Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu**, I. Tom, Bişkek, 1995.
- OINAS Felix J., “Rusya’da Folklor Faaliyetleri”, (çev. Umay Günay), **Dünya Halkbilimi Çalışmaları Tarihi** (hızl. Gülin Öğüt Eker, M. Öcal Oğuz, Nebi Özdemir), Millî Folklor Yay., Ank, 2003.
- OĞUZ M. Öcal, “Somut Olmayan Kültürel Miras ve Kültürel İfade Çeşitliliği”, **Millî Folklor**, 2009, Y.21, S.82.
- OĞUZ M. Öcal, “Türkiye’de Mit ve Masal Çalışmaları veya Bir Olumsuzlama ve Tek-Tipleştirme Öyküsü”, **Millî Folklor**, 2010, Y.22, S.85.
- ÖZTEKE Volkan, **Pertev Naili Boratav’ın ve İlhan Başgöz’ün Türk Kültürü Üzerine Olan Araştırmalarının Sosyal Antropoloji Açısından Karşılaştırmalı İncelemesi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ank., 2010.
- ÖZKAN İsa, “Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan’da Yapılan Folklor Çalışmaları”, **Bengü İzler**, Ank., 2007.
- PANCHENKO Alexander A., “Lenin Kültürü ve Sovyet Folkloru” (çev., Selcan Gürçayır), **Folklorun Sahtesi: Fakeler** (hızl. Selcan Gürçayır), Ank., 2007.
- SUBANBEKOV Cüysün, **Kırgız Elinin Baatırdık Epostoru**, Frunze, 1970.
- TAŞTEMİROV Caki, BAYHODCOYEV, Saparbek ZAKİROV, **Kırgız Elinin Oozeki Çıgarmaçılık Tarihinin Oçerki**, Frunze, 1973.
- TEMUR Nezir, **Folklor ve İdeoloji (Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan’da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958)**, TKAE Yay., Ank., 2011.
- TEMUR Nezir, “Bir Sovyet Ürünü: Manas’ın Kurama Varyantı” **Türkbilig**, 2009/17.
- TOMBAK Fatma, “20. Yüzyıl Sovyet Rusyası’nda Din, İslamiyet ve Nüfus Üzerine Bir Değerlendirme”, **History Studies (international Journal of History)**, 3/2, 2011.
- ULUOĞLU Suzan, “Rus Folklor Dili Üzerine Yapılan Çalışmalara Genel Bir Bakış”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi/Journal of Faculty of Letters** Y.2010, S.24
- YILDIZ Naciye, “Manas Destanı ve Muhtar Avezov”, **Gazi Türkiyat**, Güz-2009, S.5.
- YUDAHİN K. K., **Kırgız Sözlüğü**, II. Cilt, (çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ank., 1998.
- YÜCE, Mehmet, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikaları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.162, Haziran-2006
- ZAKİROV Saparbek, **Er Soltonoy**, Frunze, 1959.
- ZULPİHAROV A.-A. ARTIKBAYEV-K. ASANALİYEV-S. BAYGAZİYEV-K. İMANALİYEV-N. İŞENKEYEV-A. MURATOV, **Adabiyat (Orto Mektepterdin 11. Klassı Üçün Okuu Kitebi)**, Taşkent, 2005.